

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“Azərbaycanda yerli özünüidarəetmə orqanlarının özünümaliyyələşdirmə problemləri və çıxış yolları” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Hüseynli Fizzə Lazım qızı

BAKİ – 2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu
_____ **imza**
“ ___ ” _____ **2019-cu il**

“Azərbaycanda yerli özünüidarətmə orqanlarının özünümaliyyələşdirmə problemləri və çıxış yolları” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060410 Dövlət və bələdiyyə idarəetməsi

İxtisaslaşma: Elektron idarəetmə

Qrup: 270

Magistrant
Hüseynli Fizzə Lazım qızı

_____ **imza**

Elmi rəhbər
i.e.n., dos., Sadıqov Bulud Cahangir oğlu

_____ **imza**

Proqram rəhbəri
i.ü.f.d., b/m. Şamxalova Samirə Oqtay qızı

_____ **imza**

Kafedra müdiri
i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakışi oğlu

_____ **imza**

BAKİ-2019

SELF-FINANCING PROBLEMS AND SOLUTIONS OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES IN AZERBAIJAN

SUMMARY

The actuality of the research: At present local self government bodies on the one hand trying to continue their development processes, but on the other hand they were unable to solve a number of structural, functional and financial problems.

The purpose and missions of the research: The aim of this thesis is to investigate the theoretical studies and internationally accepted criterias in the field of municipal finance system and making proposals on the most appropriate options can be applied. As missions of this research we can say to explore finance system of local self government bodies and to suggest ways to increase their revenues.

Used research methods: During the research were used correlation and regression methods also SWOT analysis method.

Data base of research: In the research was primarily used books and textbooks related with local self government of Azerbaijan also used foreign resources, relating websites.

Research restrictions: The main constraints in the writing of this thesis were the lack of sources and lack of recent studies about municipal activities.

Results of the research: As a result of the research, the municipal finance system, revenues and expenditures were examined individually and relevant recommendations were made for the establishment of stronger financial security.

Scientific-practical significance of the results: the scientifically practical significance of the dissertation consists the optimization of the financial system of local self-governance bodies, rationalization using of municipal incomes and expenses.

Keywords: local self government, municipal finance, municipal incomes

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
AI	Avropa İttifaqı
AR	Azərbaycan Respublikası
AŞ	Avropa Şurası
AŞYRHK	Avropa Şurası Yerli Və Regional Hakimiyyətlər Konqresi
DSK	Dövlət Statistika Komitəsi
GZİT	Güclü tərəflər, Zəif tərəflər, İmkanlar, Təhlükələr
SSRİ	Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	7
I FƏSİL YERLİ ÖZÜNÜDARƏETMƏ ORQANLARININ MALİYYƏ RESURLARININ FORMALAŞMASININ NƏZƏRİ ƏSASLARI	12
1.1. Yerli özünüdarəetmə orqanlarının maliyyələşmə mənbələri və yerli büdcənin formalaşması problemləri.....	12
1.2. Yerli özünüdarəetmə orqanlarının maliyyələşməsində mövcud çətinliklər və onların fəaliyyətinə təsiri.....	21
II FƏSİL YERLİ ÖZÜNÜDARƏETMƏ ORQANLARININ MALİYYƏLƏŞMƏSİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ	29
2.1. Yerli özünüdarəetmə orqanlarının gəlir mənbələrinin təsnifatı.....	29
2.2. Bələdiyyələrin əldə etdiyi gəlirlərin xərclənməsi istiqamətləri.....	41
III FƏSİL YERLİ ÖZÜNÜDARƏETMƏ ORQANLARININ MALİYYƏ PROBLEMLƏRİ VƏ HƏLLİ İSTİQAMƏTLƏRİ	49
3.1. Bələdiyyələrin fəaliyyətində maliyyə problemlərinə yanaşma və onların səbəblərinin müəyyənləşdirilməsi.....	49
3.2. Yerli özünüdarəetmə orqanlarının yeni maliyyələşmə mənbələrinin araşdırılması və bu sahədə xarici ölkə təcrübələrinin tədqiqi.....	54
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	68
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	71
Cədvəllərin siyahısı.....	74
Qrafiklərin siyahısı.....	74

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Müasir dövrdə dövlət xidmətlərinin yerinə yetirilməsində əsas olaraq bu xidmətlərin iqtisadi prinsiplərə uyğunluq və məhsuldar resurs istifadəsi məqsədilə xalqa ən yaxın idarəetmə strukturları tərəfindən icra edilməsinə diqqət yetirilir. Bu səbəblə hazırda bütün dünyada mərkəzi idarəetmə ilə birlikdə, yerli idarəetmə sistemi də dövlət idarəetməsinin ayrılmaz bir ünsürü olmuşdur. Şübhəsiz ki, əhalinin gündəlik həyatına dair sosial tələblərinin təmin edilməsində yerli səviyyəli təşkilatlar ölkə səviyyəsindəki idarəetmə strukturlarından daha funksionaldır. Daha uzun müddətli və geniş əhatəli tələbatların (təhlükəsizlik, inkişaf və s.) təmin edilməsində ölkə miqyaslı strukturlar daha rəşional olmaqla yanaşı, gündəlik həyata dair tələbatların yerli səviyyəli orqanlar tərəfindən qarşılanması tarix boyu mövcud olmuşdur.

Yerli özünüidarəetmə orqanları demək olar ki, hər ölkədə konstitusiya ilə tənzimlənmiş, demokratik və müstəqil qurumlar olması xüsusiyyətləri ilə ölkələrin idarəetmə quruluşlarında olduqca əhəmiyyətli olan yerlərini qorumaqda, hətta hər ötən gün bu statuslarını gücləndirməkdə və təsirlərini artırmaqdadırlar. Yerli özünüidarə orqanlarının əhəmiyyətlərinin bu qədər artması ümumilikdə demokratiyaya olan inamın artması kimi də dəyərləndirilir. Hazırda bu qurumların, ictimai məhsul və xidmət tələblərinin qeyri-bərabər coğrafi paylanması səbəbilə xidmətlərin icrasında əhəmiyyətləri daha çox artmışdır. Bunlarla bərabər yerli ehtiyaclardakı coğrafi müxtəlifliklərə mərkəzi icra orqanlarına nəzərən daha asan uyğunlaşa biləcəkləri, real ehtiyac və tələblərə daha həssas, xidmətlərlə bağlı qərarların tətbiqində daha sürətli ola biləcəkləri; vətəndaşa yaxınlıqları sayəsində ictimai nəzarətin gücləndirilməsi ilə bürokratiya və iyerarxik nəzarətin yarada biləcəyi resurs və zaman sərfinin qarşısını alınacaqları müdafiə edilir.

Yerli özünüidarələrin önəmini bir neçə cəhətdən konkretləşdirərək bu şəkildə ifadə etmək olar: ilk öncə yerli qurumların daxilində fəaliyyət göstərdikləri ərazidən seçilən nümayəndələr olduğundan müvafiq regionun prioritetlərini bilir və bu səbəblə də mərkəzi icra orqanlarına nisbətdə xidmətlərin daha məhsuldar və effektiv icrasını təmin edirlər. Həmçinin yerli əhəmiyyətli vəzifələri mərkəzi idarəetmədən

təhvil alan yerli özünüidarələr onların fəaliyyət yükünü azaldılar. Yerli strukturlar mərkəzi icra orqanlarına nisbətdə daha dinamik və təşəbbüskar quruluşa sahibdirlər. Yekun olaraq qeyd etmək olar ki, həddən artıq mərkəzləşmənin yol açdığı problemlərin həllində yerli idarəetmənin əhəmiyyəti böyükdür və bu baxımdan onlar mərkəzi idarəetməyə zidd deyil əksinə dəstəkləyici xüsusiyyəti daşıyırlar.

Ölkəmizdə də Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsi ilə 1995-ci ildə Konstitusiyada bələdiyyələrin hüquqi statusunun müəyyənləşdirilməsi, 1999-cu ildə ilk bələdiyyə seçkilərinin keçirilməsi nəticəsində yerli idarəetmə strukturunun formalaşmasının və əksmərkəzləşmə proseslərinin başlanğıcı qoyulmuş oldu. Hazırda bələdiyyələr fəaliyyətlərinin 20 ilini geridə qoyublar. Bu baxımdan yerli öznüidarə orqanları bir tərəfdən inkişaf proseslərini davam etdirməyə çalışarkən, digər tərəfdən struktur, funksional və maliyyə baxımdan bir sıra problemlərini tam olaraq həll edə bilməmişdirlər. Uzun illər tətbiq olunan mərkəzləşmə siyasəti, yerli idarəetmə əmələlərinin, təcrübələrinin olmaması zəif inkişaf göstəricilərinə təsir edən başlıca amillərdəndir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Ölkəmizdə yerli özünüidarəetmə orqanları bir sıra xidmətləri həyata keçirməkdə cavabdeh olan bələdiyyələrdən ibarətdir. Bələdiyyələrin hazırkı fəaliyyətlərini dəyərləndirərkən bir çox problemləri olduğunu demək mümkündür. Bunlardan isə ən önəmlisi kimi xidmət yaratmaq, vəzifələrini həyata keçirə bilmək üçün lazımi maliyyə təminatıdır. Yerli özünüidarəetmə orqanlarının maliyyə problemlərini iki başlıqda birləşdirmək olar. Birincisi, maliyyə resurslarının çatışmazlığıdır. Digəri isə mövcud resursların rəşional istifadəsində yaşanan çətinliklərdir. Son illər ərzində aparılmış tənzimləmələr də bu problemlərin tamamilə aradan qalxmasını təmin edə bilməmişdir. Yerli özünüidarəetmə orqanlarının maliyyə problemləri və bu problemlərin aradan qaldırılması üçün lazım olan addımlar bu tədqiqatda incələnməmişdir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri: Ölkədən-ölkəyə ictimai və siyasi baxımdan müxtəliflik göstərməklə bərabər, bütün dövlətlərdə yerli özünüidarəetmə orqanlarının inkişaf dövründə, səbəbləri fərqli olsa da müxtəlif problemlər

yaşanmaqdadır. Bütün ölkələr üçün yerli özünüidarələrin ortaq xüsusiyyəti isə problemləri aradan qaldıraraq inkişaf səyləri içərisində olmalarıdır. Bu tədqiqatın məqsədi, yerli özünüidarəetmə orqanlarının maliyyəsi sahəsində yazılan nəzəri çalışmaları və beynəlxalq səviyyədə qəbul edilən meyarlar əsasında Azərbaycanda bələdiyyələrin maliyyə təminatını artırma biləcək mənbələrin araşdırılması və tətbiq oluna biləcək ən uyğun variantlar üzrə təkliflər verməkdir. Eləcə də, həm inkişaf etmiş ölkələr həm də yerli özünüidarəetmə sahəsində daha geniş praktikaya sahib olan ölkələrin bu sahədəki təcrübələrini araşdırmaq da tədqiqatın məqsədi daxilindədir. Dissertasiya işinin vəzifələri kimi: yerli özünüidarəetmə orqanlarının maliyyə sistemlərinin mahiyyətini açıqlamaq; onların gəlirlərini araşdırmaq; ümumilikdə ölkə üzrə bələdiyyələrin gəlirləri və xərclərini təhlil etmək; gəlirlərin meydana gəlməsi və xərc maddələrinin yerinə yetirilməsi ilə bağlı problemlərin müəyyənləşdirilməsi; yerli özünüidarəetmə orqanlarının gəlir mənbələrinin artırılması üsullarının müəyyənləşdirilməsi üçün təkliflər təqdim etmək qeyd oluna bilər.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatın obyektı kimi ümumilikdə yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyət prinsipi, maliyyə müstəqilliyi, maliyyə təminatlılığı ələ alınmış və ölkəmizdəki bələdiyyə gəlirləri və xərcləri müəyyən edilmişdir. Dissertasiya işinin predmeti kimi ölkəmizdəki yerli özünüidarəetmə strukturlarının gəlir mənbələri və onların artırılması yollarının tədqiqi çıxış edir. Tədqiqat obyektı kimi yerli idarəetmə orqanı olan bələdiyyələrin büdcə gəlirləri müəyyən edilmişdir.

Tədqiqat metodları: Dissertasiya işində analiz, korrelyasiya və reqressiya metodlarından eləcə də GZİT (SWOT) təhlilindən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqat aparılan zaman ilk növbədə yerli özünüidarəetmə sahəsində yazılmış və Azərbaycanda bələdiyyələşmə proseslərini ələ alan kitablar və dərsliklərdən, həmçinin bu sahədə mövcud olan xarici ədəbiyyatlardan istifadə olunmuşdur. Dissertasiyada istifadə olunan cədvəllər, qrafiklər və digər statistik məlumatların tərtibi zamanı Dövlət Statistika Komitəsinin, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının

statistik hesabatlarından eləcə də xarici xəbər agentliklərinin, internet saytlarının, statistika qurumlarının yayımladığı hesabatlardan istifadə edilmişdir. İnformasiya bazası kimi yerli özünüidarəetmələrlə bağlı ölkəmizdə qəbul edilən qanunlar, normativ-hüquqi aktlar və beynəlxalq arenada bu sahədə qəbul olunmuş qanunvericilik aktları da qeyd edilməlidir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Dissertasiya işinin yazılması zamanı əsas məhdudiyyətlər ana dilimizdə olan mənbələrin, eyni zamanda son zamanlarda bələdiyyə fəaliyyəti ilə bağlı aparılan araşdırmaların azlığı olmuşdur. Bunun əsas səbəbi kimi, bələdiyyələrin maliyyə problemlərinə, onları yaradan səbəblərin tədqiqinə geniş şəkildə yer verilən iri həcmli tədqiqatların olmamasını göstərmək olar.

Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti: Dissertasiya işinin elmi-praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, tədqiqat nəticəsində toplanan məlumatlar əsasında yerli özünüidarəetmə orqanlarının maliyyə sisteminin optimallaşdırılması, bələdiyyələrin gəlir və xərc maddələrinin istifadəsinin rasionallaşdırılması imkanı mövcuddur. Ölkəmizdəki yerli özünüidarəetmə orqanlarının strukturu və maliyyəsinin spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq bu sahədə olan xarici təcrübələrin öyrənilməsi və nəticədə ölkə mühitinə ən uyğun olan variantların tətbiqinin mümkünlüyü də tədqiqatın elmi-praktiki əhəmiyyətinə aid edilə bilər.

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi: Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, altı paraqraf, nəticə və təkliflər eləcə də istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla 74 səhifə həcmində tamamlanmışdır.

Dissertasiya işinin “Yerli özünüidarəetmə orqanlarının maliyyə resurslarının formalaşmasının nəzəri əsasları” adlanan birinci fəslində bələdiyyələrin maliyyə sistemi ələ alınmış, onun mahiyyəti və nəzəri əsasları tədqiq olunmuşdur. Ümumilikdə bu fəsildə ölkəmizdəki yerli özünüidarəetmə sisteminin maliyyəsi nəzərdən keçirilmiş, onun formalaşmasının mərhələləri həmçinin hüquqi-iqtisadi aspektləri qeyd olunmuşdur.

İkinci fəsildə yerli özünüidarəetmə orqanlarının büdcələrinin gəlirləri və xərclərinin quruluşu, paylanması istiqamətləri ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirilmişdir.

Gəlir və xərclərin tədqiqi zamanı onlar arasındakı uyğunsuzluq və bunun nəticəsində yaranan problemlər qeyd olunmuş, bələdiyyə büdcələrinin səmərəliliyinin artırılmasına istiqamətlənən təhlillər aparılmış və yerli özünüidarə qurumlarının fəaliyyətinin genişləndirilməsi, effektivliyinin artırılması yönündə təkliflər qeyd edilmişdir.

“Yerli özünüidarəetmə orqanlarının maliyyə problemləri və həlli istiqamətləri” adlı sonuncu fəsildə isə bütünlükdə maliyyə problemləri ələ alınaraq onların maliyyə səbəbləri araşdırılmış, yerli büdcənin səmərəli tərtibatına istiqamətlənən təhlillər aparılmış, gəlir mənbələrinin artırılması yolları tədqiq edilmişdir. Bu fəsildə həmçinin bələdiyyələrin maliyyə təminatının artırılması yönündə xarici ölkə təcrübələrinə geniş şəkildə yer verilmiş, uyğun olan ən optimal variantların tətbiqinin ölkəmizdə yarada biləcəyi müsbət nəticələri qeyd edilmişdir.

Dissertasiya işinin sonunda tədqiqat zamanı qarşıya qoyulan məsələlərin geniş təhlilindən əldə olunan yekun nəticələr eləcə də bələdiyyə fəaliyyətinin davamlı inkişafına səbəb olacaq təkliflər yazılmışdır. Tədqiqat işinin sonunda isə müxtəlif mənbələrdən əldə edilmiş ədəbiyyat siyahısı yer alır.

I FƏSİL. YERLİ ÖZÜNÜİDARƏETMƏ ORQANLARININ MALİYYƏ RESURSLARININ FORMALAŞMASININ NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Yerli özünüidarəetmə orqanlarının maliyyə resurslarının formalaşmasının nəzəri əsasları

Azərbaycanda bələdiyyələşmə prosesində bəzi önəmli problemlər qarşıya çıxmışdır. Bu ilk öncə, keçid iqtisadiyyatının problemləri, yerli idarəetmə orqanlarının gəlir mənbələrinin məhdud səviyyədə olması və yerli büdcənin balanslaşdırılmaması, infrastruktur çatışmazlığı, bələdiyyə müəssisələrində islahatlara ehtiyac olması, sosial-iqtisadi səviyyənin aşağı olması və digər problemlərlə əlaqəli olmuşdur. Məhz bu səbəblərdən də bələdiyyələrin maliyyə mənbələrinin gücləndirilməsi önəmli məsələlərdəndir. Bələdiyyələr qanunlar əsasında onlara verilən səlahiyyətləri həyata keçirmək və yerli əhaliyə xidmət etmək məqsədilə yerli büdcəyə sahib olmalıdırlar. “Bələdiyyələrin statusu haqqında” AR Qanununun 40-cü maddəsinə görə bələdiyyə mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi, onlara həvalə edilən əmlakın icarəyə verilməsi, reklam lövhələrinin quraşdırılması, yerli lotoreyaların gəlirləri, yerli özünüidarələrin təşkilat, müəssisə və idarələrindən tutulan vergi, transfert, subvensiya eləcə də dotasiya ödəmələri, həmçinin bələdiyyə qərarları və ölkə qanunlarına müvafiq olaraq əldə edilən digər vəsaitlər yerli büdcənin mədaxilini təşkil edir. Yerli özünüidarə qurumlarının maliyyə-büdcə sahəsindəki səlahiyyətləri, bələdiyyələrin maliyyə sistemlərinin formalaşma qaydaları, yerli büdcə fəaliyyətlərinin əsas faktorları və onların icra orqanları ilə qarşılıqlı əlaqələri Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və bu sahədəki digər müvafiq qanunları, eyni zamanda bələdiyyələrin nizamnamələri ilə müəyyənləşdirilir və tənzimlənir. Konstitusiyanın 144-cü maddəsinin müvafiq bəndlərində yerli orqanların səlahiyyətlərindən maliyyə-büdcə sahəsinə aid edilənlər aşağıdakı ardıcılıqdadır:

- yerli vergi və ödənişlərin müəyyən edilməsi;
- yerli büdcənin və onun icrası haqqında hesabatların təsdiq edilməsi.

“Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında” Qanunun 4-cü maddəsində yerli büdcəyə, bələdiyyə statusuna uyğun olaraq yerli özünüidarə prinsiplərini reallaşdırmaq, AR Konstitusiyası və digər müvafiq qanunlar ilə müəyyən edilmiş bələdiyyə səlahiyyətlərini yerinə yetirmək üçün formalaşan və istifadə olunan maliyyə vəsaiti olaraq tərif verilmişdir. Yerli büdcələrin hazırlanması, təsdiqlənməsi, tətbiqi və onlara nəzarəti bələdiyyələr birbaşa özləri yerinə yetirir. Büdcə prosesi 3 əsas mərhələdən ibarətdir: büdcə layihəsinin yaradılması və təşkil edilməsi, müzakirəsi və təsdiqlənməsi, büdcənin tətbiqi.

Büdcə proseslərinə başlanğıc verilməsi, yerli büdcə layihəsinin yerli idarəetmə orqanının icraedici orqanları tərəfindən qəbul edilməsi ilə başlayır. Büdcə layihəsi bələdiyyənin sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası, inzibati ərazi və büdcə siyasəti istiqamətində tənzimlənir. Yerli büdcə layihəsinin təşkili, gələcək büdcə ilinə 11 ay qalmış başlayır və bütün bu proseslər layihənin bələdiyyə iclasına təqdim edildiyi günə qədər davam edir. Yerli büdcə layihəsi tərtib edilərkən nəzərə tutulmuş xərclərin təmin edilməsi üçün ayrılacaq maliyyə vəsaitləri müəyyənləşdirilməli və büdcə gəlirləri hesablanmalıdır. Bələdiyyələrin büdcə layihəsi müəyyən olunmuş sənədlərlə birlikdə cari ilin oktyabr ayının 15-dən gec olmayaraq bələdiyyə iclasında müzakirəyə və səsverməyə çıxarılır. Bu layihənin yerli əhali tərəfindən öyrənilməsi üçün 10 gün içərisində nəşr olunmalıdır.

Ölkəmizdə yerli özünüidarələrin maliyyə mənbələrini üç hissəyə ayıraraq təsnifatını aparmaq mümkündür:

- Yerli vergi və ödənişlər;
- Təsərrüfat fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsi nəticəsində yerli büdcəyə daxil olan gəlirlər (buraya bələdiyyə mülkiyyətində olan malların özəlləşdirilməsindən(satılmasından), kirayə verilməsindən, bələdiyyənin göstərdiyi xidmətlər müqabilində aldığı gəlirlərdən daxil olan vəsaitlər aid edilir);
- Dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitlər (subvensiya, dotasiyalar).

1999-cu ildə qəbul edilmiş “Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında” AR-nın qanununun tələblərinə əsasən yerli büdcələrin gəlirlərinə aşağıda qeyd olunanlar aid edilir:

- AR-nın Vergi Məcəlləsinin 206.1-1-ci və 206.3-cü maddələrində göstərilən müddələrdə nəzərdə tutulan hallarda fiziki şəxslərin torpaq vergisi;
- fiziki şəxslərin əmlak vergisi;
- yerli əhəmiyyətli tikinti materiallarından alınan mədən vergisi;
- bələdiyyə mülkiyyətində yerləşən müəssisə və təşkilatlardan alınan mənfəət vergisi;
- bələdiyyə mülkiyyətinə aid edilmiş daşınmaz əmlak üzərində reklam daşıyıcılarının yerləşdirilməsi ilə bağlı ödənişlər;
- kurort rüsumları, mehmanxana rüsumu, avtomobil vasitələrinin dayanacaqları üçün alınan rüsum, bələdiyyə yollarında təşkil edilmiş dayanacaq-parklanma ərazilərində daxil olan vəsaitlər və qanunlarla müəyyən təyin edilən digər yerli ödənişlər;
- AR-nın dövlət büdcəsindən verilən ssudalar, dotasiyalar həmçinin subvensiyalar;
- AR-nın qanunvericilik aktlarına müvafiq olaraq bələdiyyə orqanlarına aid edilən əmlakın özəlləşdirilməsi, icarə və istifadəyə verilməsindən gəlirlər, eyni zamanda lotereyalardan daxil olan vəsaitlər, bələdiyyələrin fəaliyyəti nəticəsində əldə edilmiş digər gəlirlər;
- Fiziki və hüquqi şəxslərin eləcə də beynəlxalq təşkilatlar və fondların maliyyə yardımları və qrantlarından əldə olunan vəsaitlər;
- Ümumdövlət əhəmiyyətli tədbirlərin keçirilməsi və dövlət orqanlarının qərarları nəticəsində yaranmış olan xərclərin ödənilməsi üçün maliyyə vəsaitləri;
- Bələdiyyə vergiləri və ödənişlərinə görə qanunvericilikdə müəyyən edilən qaydalar əsasında hesablanmış faiz və sanksiyalar.

Yerli özünüidarəetmə orqanlarının büdcələrinin müstəqilliyinə dövlət zəmanət verir və bu “Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında” AR Qanununun 6-cı

maddəsində öz əksini tapmışdır. Qeyd edilən qanunun 14-cü maddəsində bələdiyyə maliyyəsinin təşkili ilə bağlı onların kredit-sığorta təşkilatları ilə əlaqələri, onlar arasındakı qarşılıqlı münasibətlərin müqavilə əsasında həyata keçirilməsi qeyd olunur. Kredit-sığorta təşkilatlarının isə hazırki dövrdə yerli özünüidarəetmə orqanlarının maliyyə sistemlərinin təşkilində özüməməxsus yerlərinin olması danılmazdır.

Bələdiyyə büdcələrinə dövlət yardımları əsasən dotasiya və subvensiya şəklində həyata keçirilir. Dotasiya dövlət büdcəsindən yerli büdcələrə, onun gəlir və xərclərini tarazlaşdırmaq məqsədi ilə qarşılıqsız verilən maliyyə yardımlarıdır. Dotasiyanın maksimum həddinin müəyyənlişməsində bələdiyyə ərazisində yaşayan əhalinin sayı və ölkənin maliyyə resurslarının formalaşmasında onun xüsusi yeri və digər xüsusiyyətlər nəzərə alınır. Dotasiya olaraq ayrılmış vəsaitlərin istifadəsində hər hansı bir şərt qoyulmur. Bölgələr arasındakı fərqləri tarazlaşdırmaq və ictimai ədalət prinsipi əsasında fəaliyyət göstərə bilmək üçün dotasiyalar subvensiyalara görə daha məqsədəuyğundur. DSK-nın 2018-ci ildə yayımladığı “Bələdiyyə orqanlarının büdcəsinin icrasına dair” statistik bülletəndə qeyd olunan məlumatlar əsasında qeyd edə bilərik ki, 2017-ci ildə Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən yerli büdcələrə ayrılan dotasiyaların məbləği 5,2 milyon manat təşkil etmişdir.

Ölkəmizdə 01.01.2017-ci il tarixə 1606 bələdiyyənin fəaliyyət göstərdiyi nəzərə alınarsa, 1 bələdiyyəyə orta hesabla 3,2 min manat vəsait düşür, bu da yerli özünüidarəetmə orqanlarının cari ehtiyaclarının ödənilməsinə xidmət etsə də, yerli inkişaf təşəbbüslərinin, yerli sosial-iqtisadi şəraitin tərəqqisi üçün müxtəlif investisiya layihələrinin həyata keçirilməsinə yetərli olmur. Subvensiyalar isə məqsədli maliyyələşmənin həyata keçməsi üçün dövlət büdcəsindən verilən, lakin yerli orqanlara verildiyi məqsəd üçün istifadə olunmadıqda və yaxud verildikdə göstərilən müddətdə istifadə olunmadıqda geri qaytarılan maliyyə yardımlarıdır.

Qanunlarda göstərildiyi üzrə, bələdiyyələrə qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən əlavə səlahiyyətlər verilə bilər. “Büdcə sistemi haqqında” Qanunun 32.3-cü maddəsinin tələblərinə əsasən qanunvericilik və mərkəzi icra

hakimiyyəti orqanları yerli özünüidarəetmə orqanlarına əlavə səlahiyyətlər həvalə etdikdə, onların bu səlahiyyətləri reallaşdırma bilməsi üçün lazımi maliyyə vəsaiti ilə yerli orqanları təmin edirlər.

Dövlətin yerli büdcələrə maliyyə dəstəyi aşağıda göstərilən müddəalar əsasında təmin edilir:

- Ölkədə investisiya mühitini yaxşılaşdırmaq həmçinin səmərəli iqtisadi siyasətin davamlılığını təmin etməklə, istehsal və xidmət sahələrinin inkişafına dolayısı ilə də yerli səviyyəli inkişafa təkan vermək;
- Yerli sosial-iqtisadi inkişaf xarakterli proqramları həyata keçirmək üçün nəzərdə tutulmuş tədbirlərin yerli büdcə vəsaiti hesabına maliyyələşdirilməsi mümkün olmadığı təqdirdə, dövlət büdcəsindən dotasiya və subvensiya ayrılmasını təmin etmək.

“Büdcə sistemi haqqında” Qanunun 32.4-cü bəndinə əsasən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən qəbul edilən qərarlar nəticəsində yerli büdcələrdə gəlirlərin azalması və ya xərclərində artım halları baş verdikdə, müvafiq azalma və ya artım məbləğləri bu qərarları qəbul etmiş orqanlar tərəfindən bərpa edilir. “Bələdiyyələrin statusu haqqında” Qanunun 45-ci maddəsində bələdiyyələrə AR-nın qanunvericiliyi əsasında müəyyən olunmuş şərtlər və qaydalar çərçivəsində məqsədli büdcədən kənar fondlar yaratmaq hüququ verilmişdir. Bu fondlar yerli özünüidarələrin maliyyə sistemlərinin bir hissəsi olaraq yerli əhəmiyyətli məsələlərin həll edilməsi üçün tələb olunan maliyyə vəsaitlərinin əldə edilməsi məqsədi ilə formalaşdırılır. Büdcədən kənar fondlar gəlirlərini aşağıdakı mənbələrdən əldə edir:

- Hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən könüllü olaraq verilən maliyyə yardımları;
- Ətraf mühitin ekoloji balansını, təbii resurslardan istifadə qayda və normalarını pozanlara tətbiq olunan pul cəzaları hansı ki bu mənbədən əldə olunan vəsait ətraf mühitin qorunması üçün həyata keçirilən proqramlara xərclənir;
- Ölkənin tarixi və incəsənət abidələrinə zərər verən şəxslər tərəfindən ödənilən pul cəzaları;

- Tenderlərdən əldə edilən vəsaitlər.

“Bələdiyyələrin Maliyyəsinin Əsasları Haqqında” qanunun 11-ci maddəsinin tələblərinə əsasən yerli büdcənin icrası zamanı bələdiyyələr tərəfindən qəbul edilən öhdəliklərlə bağlı əməliyyatlar büdcə ili qurtarıqda başa çatır. Bu müddət çərçivəsində istifadə edilməmiş vəsaitlər bələdiyyələrin sərəncamında qalır.

AR Vergi Məcəlləsinin 11-ci maddəsində vergi anlayışı bu cür izah olunur: vergi dövlətin və yerli özünüidarə orqanlarının fəaliyyətlərinin maliyyə təminatını təşkil etmək məqsədilə vergi ödəyicilərinin mülkiyyətində olan pul vəsaitlərinin özgəninkiləşdirilməsi yolu ilə dövlət büdcəsi və yerli büdcələrə köçürülən məcburi, fərdi, əvəzsiz ödənişdir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası bələdiyyələrə müstəqil olaraq yerli vergi və ödənişləri müəyyənləşdirmə hüququnu verir. Yerli vergi və ödənişlərə aşağıdakılar aid edilir:

- Fiziki şəxslərin torpaq vergisi;
- Fiziki şəxslərin əmlak vergisi;
- Yerli əhəmiyyətli tikinti materialları (tikinti qumları, yüksək möhkəmliyə malik olan çınqıl xammalı, kərpic-kirəmit gilləri) üzrə mədən vergisi;
- Bələdiyyə mülkiyyətində olan hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi.

“Bələdiyyələrin Maliyyəsinin Əsasları Haqqında” qanunun 3-cü maddəsinə əsasən yerli özünüidarə strukturlarının maliyyə sistemlərinin iqtisadi əsaslarını bələdiyyə əmlakı, bələdiyyə torpağı, büdcədən kənar fondlar, bələdiyyə büdcəsi və bələdiyyələrin digər iqtisadi xarakterli fəaliyyətləri nəticəsində əldə olunmuş gəlirlər təşkil edir. Yerli əhəmiyyətli orqanların maliyyə resurslarının formalaşması və onlardan istifadə edilməsi, yerli özünüidarədə müstəqillik, açıqlıq və yerli maraqların ümumdövlət maraqları ilə uyğunlaşdırılması prinsiplərinin tələbinə əsaslanır.

Bir ölkədə yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin dəyərləndirilməsi üçün istifadə olunan əsas faktorlardan biri kimi yerli əhəmiyyətli vəzifələr və onların reallaşdırılması səviyyəsini göstərmək olar. Təbii ki, bu zaman əsas diqqət yerli xərclərə verilir. Həçinin yerli xərclərin dövlət xərcləri içərisindəki payına diqqət yetirmək lazımdır.

Aşağıdakı cədvəldə illər üzrə bələdiyyə gəlir və xərcləri, dövlət büdcəsinin gəlirləri və xərcləri eləcə də yerli səviyyəli gəlirlər və xərclərin dövlət büdcəsinin müvafiq bölmələri üzrə payı faizlə qeyd edilmişdir. Təqdim olunan statistik göstəricilər əsasında yerli səviyyəli gəlir və xərclərin dövlət büdcəsi gəlirləri və xərclərindəki çəkisinin oluqca cüzi məbləğ təşkil etməsi öz təsdiqini tapır. Bu göstəricilərlə bələdiyyələrin yerli sosial-iqtisadi mühitin inkişafında aktiv fəaliyyəti, yerli problemlərin həllində effektiv iştirakı o qədər də mümkün deyildir. Bütün bunlar isə müasir dövrdə vətəndaşların həyat keyfiyyətinin artırılmasında, ictimai məhsul və xidmətlərin sürətli eyni zamanda səmərəli resurs istifadəsilə təqdim edilməsində əhəmiyyəti günü-gündən artan yerli özünüidarəetmə sisteminin inkişafı məqsədilə ölkəmizdə yeni islahatların aparılmasının təxirəsalınmazlığını təsdiqləyən faktorlar sırasındadır.

Cədvəl 1: Bələdiyyə və dövlət büdcəsi gəlirləri və xərclərinin müqayisəsi (mln manatla)

İllər	Dövlət büdcəsi gəlirləri	Bələdiyyə gəlirləri	Bələdiyyə gəlirlərinin dövlət gəlirlərində payı %-lə	Dövlət büdcəsi xərcləri	Bələdiyyə xərcləri	Bələdiyyə xərclərinin dövlət xərclərində payı %-lə
2015	17498	31	0,17	17785	30	0,17
2016	17506	32	0,18	17751	31	0,17
2017	16517	36	0,21	17594	36	0,20

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir, [https://www.stat.gov.az/source/finance/\(2018\)](https://www.stat.gov.az/source/finance/(2018))

Gəlirlər və bələdiyyə səlahiyyətləri arasındakı uyğunsuzluq onların mərkəzdən asılılığı artıraraq, yerli qurumların təsir gücünün azalmasına səbəb olan, yerli fəaliyyətlərdə müstəqilliyi məhdudlaşdıran ən vacib faktordur. Dövlət idarəetməsi ilə yerli idarəetmələr arasındakı maliyyə münasibətlərinin obyektiv meyarlara əsaslandırılmaması, mərkəzi idarəetməyə güc qazandırmaqla birlikdə, mərkəzlə yerli qurumlar arasındakı tarazlığı bələdiyyələrin əleyhinə dəyişir.

Yerli orqanların fəaliyyətindəki məhsuldarlıq, təşəbbüskarlıq bir sıra xüsusiyyətlərlə bağlıdır. Dünya təcrübəsində öz təsdiqini tapmış bu xüsusiyyətlərdən bəziləri aşağıdakı kimidir:

- Bələdiyyə sərhədləri daxilində yerli əhalinin, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin aktiv fəaliyyətlərinin olması;
- Bələdiyyələr vasitəsi ilə yerli problemlərin həllinə qoşulan qurumların, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının aktivliyi;
- Bələdiyyələrin investisiya imkanlarının yüksək olması;
- Resurs israfının ən aşağı səviyyədə olması;
- Məhdud resurslardan ən məhsuldar şəkildə istifadə edə bilmək bacarığı.

Ölkəmizdə fəaliyyətdə olan yerli özünüidarəetmə orqanlarının isə yuxarıda göstərilən xüsusiyyətlərin bir çoxundan məhrum olduğunu söyləmək mümkündür. Ümumilikdə, inkişaf etmiş ölkələrdə yerli büdcənin xərcləri onun 70%-dən çox olmur, yerdə qalan hissə investisiyalara ayrılır. Bu isə nəticədə bələdiyyə strukturunun inkişafına, yerli mühitin tərəqqisinə təkan verir.

Yerli özünüidarəetmə orqanlarının maliyyə mənbələrinin yetərsiz olması, onların dotasiya və subvensiyalara bağlılığını artıraraq bələdiyyələrin dövlətdən asılılığının güclənməsi ilə nəticələnmişdir. Yerli özünüidarə qurumlarının aktiv fəaliyyəti üçün lazımı resurslara malik olmadığı bir şəraitdə, onların yerli məsələlərin həllində tam müstəqilliyindən danışmaq mümkün deyil. Bununla da, yerli özünüidarəetmənin əsas prinsipi olan fəaliyyətlərdə müstəqillik pozulmuş olur. Daha funksional olması baxımından, bələdiyyə ayrılan maliyyə resursları dövlət orqanları tərəfindən müəyyənləşdirilən minimal büdcə təminatı normativlərinə əsasən verilməlidir. Yerli özünüidarə orqanlarının yerli əhəmiyyətli məsələlərin həllində əsaslı dəyişikliklərə nail olmasında bu normaların dəqiqləşdirilməsi, aydın şəkildə təsnifatının aparılması çox mühüm faktordur. Ölkə bələdiyyələrinin hazırkı büdcə təminatı aşağı səviyyəli olaraq qiymətləndirilir. Bunun bir səbəbi kimi, bələdiyyə gəlirlərində önəmli yeri olan yerli vergilərin saylarının çox olmasına baxmayaraq, çətin yığılan və büdcəyə az gəlir gətirən olmasını göstərmək olar.

Bələdiyyə büdcə sisteminin güclü mənbələrdən yaradılması, güclü yerli idarəetmə təşkilinə, bu sahədə funksionallığın artmasına səbəb olacaqdır.

Bələdiyyələrin mərkəzi idarəetmə orqanları ilə olan münasibətlərini ələ aldıqda ilk olaraq nəzarət hüququ nəzərdən keçirilir. Ümumilikdə mərkəzi idarəetmə strukturları yerli özünüidarələr üzərində inzibati nəzarəti üç formada həyata keçirə bilər:

- Ümumi inzibati nəzarət - nəzarət edən orqan öz dəyərləndirmələri əsasında qanuna zidd olduğunu düşündüyü yerli qərarları ləğv edə bilər;
- Qabaqlayıcı nəzarət səlahiyyəti - qanunlarda göstərilən müəyyən məsələlərdə yerli qərarların tətbiq edilə bilinməsi üçün müvafiq orqandan icazə alınması və ya qərarın təsdiqlənməsi lazım olur;
- Yerinə keçmə - nəzarət orqanları, yerli qurumların davamlı olaraq öz səlahiyyətlərini yerinə yetirməkdən boyun qaçırdığı təqdirdə, bu funksiyaları birbaşa özləri həyata keçirir.

“Bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarət haqqında” Qanunun 2-ci maddəsinə əsasən ölkəmizdə bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarətlə bağlı qanunlara Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyətlərini tənzimləyən qanunlar, ölkənin tərəfdar olduğu beynəlxalq müqavilələr və digər norativ-hüquqi aktlar aid edilir. İnzibati nəzarət, bələdiyyələrin yerli əhəmiyyətli məsələləri qanunlar çərçivəsində müstəqil şəkildə həll etmək hüququnu məhdudlaşdırma bilməz. İnzibati nəzarət həyata keçirilərkən bələdiyyələrin fəaliyyətinə olunan müdaxilələr qanunlarda göstərilən məqsədlərə uyğun olmalıdır. Bələdiyyələrin bununla əlaqədar komissiyaları eləcə də seçicilər bu nəzarət prosesinə cəlb edilə bilərlər. Qanunvericilik tələblərinə əsasən inzibati nəzarətin başlanması üçün səbəblər aşağıdakılardır:

- Bələdiyyə aktlarının AR Konstitusiyasına, qanunları və digər normativ-hüquqi tənzimləmələrə zidd olması əsaslandırıldıqda;
- Dövlət orqanları, hüquqi və fiziki şəxslərin hüquq və mənafələrinə bələdiyyələr tərəfindən zərər vurulması barədə müraciətlər daxil olduqda.

Ölkəmizdə yerli orqanların fəaliyyətinə inzibati nəzarəti Ədliyyə Nazirliyi həyata keçirir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı il 26 may tarixli “Bələdiyyələrin fəaliyyətinə nəzarətin gücləndirilməsi” ilə bağlı sərəncamına əsasən Ədliyyə Nazirliyinin regional bölmələrinin yaradılması, Bələdiyyələrlə İş Mərkəzinin nazirliyin mərkəzi aparatının tərkibinə daxil edilməsi məsələləri öz həllini tapdı.

Yerli özünüidarəetmə orqanlarının müstəqilliyinin müdafiə edildiyi hazırkı dövrdə güclü nəzarət sistemlərinin tətbiqi hər nə qədər bu prinsipə zidd görünsə də nəinki yerli məsələlər, dövlət mənafeyinə xidmət edən bütün sahələrdə davamlı inkişafın təmin edilməsi məqsədilə nəzarətin labüd olması qəbul edilən gerçəklikdir. Günümüzdə kifayət qədər geniş əhatəli səlahiyyətlər verilmiş və dövlət siyasətinin reallaşdırılmasının yerlərdəki nümayəndələri olan bu orqanların fəaliyyətindəki ən xırda nöqsanlar belə böyük problemləri öz bərabərində gətirə bilər. Bu səbəblə effektiv nəzarətin təşkil edilməsi inkişaf etmə səviyyəsindən asılı olmayaraq bütün ölkələr üçün vacibdir.

1.2. Yerli özünüidarəetmə orqanlarının maliyyələşməsində mövcud çətinliklər və onların fəaliyyətinə təsiri

Yarandıqları dövrdən etibarən bu günə qədər olan zaman kəsiyində bələdiyyələrin, onlardan gözlənilən xidmətləri yerinə yetirə bilməyəcək vəziyyətə gəlib çıxdıqlarını aydın şəkildə müşahidə etmək olar. Hazırda bələdiyyələrin bir çoxu sadəcə özlərinin idarəetmə xərclərini təmin edə bilər. Bütün bunların nəticəsində ictimai qiymətləndirmədə bələdiyyələr xidmət yarada bilməyən; yerli əhalinin problemlərini həll edə bilməyən; yerli vergiləri toplamaqda çətinlik çəkən; peşəkar-ixtisaslı kadr çatışmazlığının və digər faktorların səbəb olduğu problemlərlə ilə əlaqədar səmərəsiz fəaliyyət göstərən qurum kimi nəzərə çarpır. Ümumilikdə yerli özünüidarə orqanlarının yerli ictimai həyatda aktiv bir qurum kimi varlığını göstərə bilməsi, vəzifə və səlahiyyətlərini tam şəkildə yerinə yetirə bilmələri üçün güclü, dayanıqlı, davamlı maliyyə resurslarına sahib olmaları əsas şərtidir. Zəif

maliyyə təminatlılığı, bələdiyyələrin vəzifələrini yerinə yetirməsinə mane olarkən, eyni zamanda dövlət asılılığının güclənməsinə də gətirib çıxarır. Bütün bunlar son nəticədə yerli orqanların öz qurumları, komissiyaları, məclisləri vasitəsilə aldıkları qərarları müstəqil tətbiq etmə və davranma qabiliyyətlərini də kifayət qədər vacib ölçüdə məhdudlaşdırmış olur. Halbuki, hər biri siyasi məktəb olaraq qiymətləndirilən və demokratiyanın ən geniş şəkildə tətbiqinə şərait yaradan yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyətləri, daimi və eyni zamanda kifayət dərəcədə maliyyə resurslarına sahib ola bilmələrinə bağlıdır. Bunun sayəsində ictimai xidmətlərin tam şəkildə yerinə yetirilməsi, eləcə də yerli sakinlərin ehtiyaclarının təmin edilməsi göstəriciləri arta biləcək, ölkə və yerli səviyyədə resursların effektiv, funksional və məhsuldar də təmin olunacaqdır (Ulusoy A., Akdemir T., 2009, səh. 270).

Xidmətlərin həyata keçirilməsində xalqa yaxınlıq prinsipi hazırda dəbdə olan bir anlayış kimi qarşımıza çıxır. Bu prinsip çərçivəsində yerli xidmətlərin xalqa ən yaxın qurumlar tərəfindən həyata keçirilməsinin labüdlüyü müdafiə olunur. Bu səbəblə də inkişaf etmiş Avropa ölkələri yerli özünüidarə qurumlarının tərəqqisinin və qorunmasının vacibliyini mütləq şəkildə müdafiə edirlər. Xidmətdə xalqa yaxınlıq prinsipi həm Avropa Xartiyasının həm də Aİ-nin əsas prinsiplərindən biridir. Bu prinsip, yuxarı səviyyədəki idarəetmə strukturlarının aşağı pillədəki yerli səviyyəli orqanlara fəaliyyətlərini fasiləsiz yerinə yetirməsində köməklik göstərməsini əhatə edir. Burada yerli orqanlara fəaliyyətlərində geniş müstəqillik verilməsi hədəflənir. Bu isə həmin orqanların təşəbbüskarlığının artırılmasını stimullaşdıran və gücləndirən amildir. Xidmətdə xalqa yaxınlıq prinsipinin bir sıra elementləri var:

- Yerli idarəetmə orqanlarına lazımi resursları təmin edərək onların müstəqilliyinə şərait yaratmaq;
- Mərkəzdən yerli qurumların fəaliyyətinə müdaxilə etməyərək yerli müstəqilliyi qorumaq;
- Mərkəzləşmənin qarısını alaraq yerli özünüidarələrin qərarvermə və icraedici səlahiyyətlərini genişləndirmək.

AŞ-nın 1985-ci ildə qəbul etdiyi Yerli özünüidarə haqqında Avropa Xartiasının bir neçə maddəsində də xidmətdə xalqa yaxınlıq prinsipinə yer verilmiş və tərifi qeyd olunmuşdur. Xartiyanın Yerli İdarəetmənin Əhatə Dairəsi bağılığı altındakı 4-cü maddəsinin 3-cü bəndində belə deyilir: Dövlət səlahiyyətlərinin icra edilməsi ümumilikdə vətəndaşlara ən yaxın orqanlar olan yerli özünüidarələr tərəfindən yerinə yetirilməlidir. Səlahiyyətlərin digər orqanlara həvalə edilməsi isə vəzifənin əhatə dairəsi, xüsusiyyəti və iqtisadi prinsiplər göz önünə alınaraq reallaşdırılmalıdır. Avropa Xartiyasının 4-cü maddəsinin 2-ci bəndində: “Yerli idarəetmələr qanunlarla müəyyənləşdirilən sərhədlər çərçivəsində, səlahiyyətləri daxilində olan və digər idarəetmə strukturlarının fəaliyyət sahəsində olmayan hər mövzuda təşəbbüs göstərmək haqqına sahibdirlər” fikirləri qeyd olunmuşdur. Digər tərəfdən də Xartiyanın 3-cü maddəsinin ilk bəndində yerli idarəetmə anlayışından, qanunlarla müəyyən olunan sərhədlər çərçivəsində dövlət xidmətlərinin vacib bir hissəsini öz üzərinə götürərək və yerli əhalinin maraqları istiqamətində tənzimləmə və idarəetmə hüququna sahib olan strukturlar kimi bəhs edilir.

Müstəqillik əldə edildikdən sonrakı dövr üçün ölkəmizdə xarici siyasətin əsas məqsədi, Avropa təşkilatları ilə sıx əlaqələr quraraq inteqrasiya imkanlarını dəyərləndirmək, SSRİ dövründə ölkə üzrə qeyri-proporsional və səmərəsiz təşkil olunmuş idarəetmə sisteminin əsaslı dəyişikliklər, islahatlar apararaq dünyadakı inkişaf tendensiyalarına qoşulmaq olmuşdur. Bu məqsədlə üzv olunmuş ən önəmli qurum kimi AŞ-nı qeyd edə bilərik. Bu üzvlüyün reallaşmasında yerli özünüidarəetmə orqanlarının yaradılması əhəmiyyətli bir addım oldu. Nəticə etibarilə “Yerli özünüidarə haqqında” Avropa Xartiyası da AR qanunvericilik sisteminin tərkib hissəsidir. “Yerli özünüidarə haqqında” Avropa Xartiyasının təsdiq edilməsi barədə” sənəd, Azərbaycan Respublikasının 25 dekabr 2001-ci il tarixli Qanunu ilə təsdiq edilmiş və 01 avqust 2002-ci il tarixində qüvvəyə minmişdir. Yerli idarəetmədə müstəqillik şərtinin, demokratiyanın inkişafı və idarəetmənin səmərəliliyinin təmin edilməsi baxımından əsas mövqeyə malik olan yerli özünüidarə orqanlarının hüquqlarının qorunması üçün təminat verdiyini söyləmək olar. İdarəetmədə müstəqillik şərti, üzvlükdə olan ölkələri, onların yerli idarəetmə

orqanlarının siyasi, maliyyə və idarəetmə baxımından müstəqilliyini təmin etməyə məcbur edən qaydalardan ibarət məndir. Lakin ölkələrin bu şərtləri həyata keçirib və ya keçirmədiklərinə nəzarət edən təşkilati struktur müəyyən edilməmişdir. Sadəcə olaraq üzv ölkələrin müəyyən periodlarla yerli idarəetmə ilə bağlı həyata keçirdikləri dəyişiklikləri və yaxşılaşdırma tədbirlərini AŞ-na bildirmələri xartiyanın 14-cü maddəsində qeyd edilir (Azərbaycanda bələdiyyə institutunun təşkili və fəaliyyətinin Avropa Xartiyasının prinsip və tələblərinə uyğunluğunun qiymətləndirilməsi üzrə monitoring hesabatı, 2011, s. 19). Yerli özünüidarə haqqında Avropa Xartiyası üç əsas bölmədən ibarətdir. Birinci bölmədə müstəqil yerli idarəetmə strukturunun əsaslandığı bəliça prinsiplər qeyd olunmuşdur. Müstəqil yerli idarəetmənin konstitusiya və qanunlarla əsaslandırılmasının vacibliyi bu hissədə xüsusilə vurğulanır. Eyni bölmədə bu qurumların vəzifə və səlahiyyətlərinin müəyyənləşməsində lazım olan meyarlar göstərilir. İkinci bölmədə bu Xartiyayı təsdiqləyən dövlətlərin öhdəlikləri ilə əlaqəli qaydalar qeyd olunub. Üçüncü bölmə isə fəaliyyətlərin tətbiqi və həyata keçirilməsi şərtləri ilə əlaqədar qaydalardan ibarətdir.

Yerli özünüidarə haqqında Avropa Xartiyası-nın 9-cu maddəsi “Yerli özünüidarəetmə orqanlarının maliyyə mənbələri” adını daşıyır və səkkiz bənddən ibarətdir. İlk bəndə əsasən, yerli özünüidarəetmə orqanları, özlərinin sərbəst şəkildə istifadə edə biləcəkləri yetərli maliyyə mənbələri ilə təmin ediləcək, digər bəndin tələblərinə görə isə yerli özünüidarəetmə orqanlarına təmin edilmiş maliyyə mənbələri, onların qanunlarla müəyyən edilmiş öhdəlikləri ilə mütənasib olacaq və bu mənbələrin müəyyən bir hissəsi qanuni çərçivədə hədlərini bu orqanların özlərinin müəyyənləşdirə biləcəyi yerli vergi və ödənişlərdən ibarət olacaqdır. Bu maddənin 4-cü bəndində, yerli orqanların gəlir mənbələrinin əsaslandığı maliyyə sistemlərinin kifayət qədər müxtəlif olması tələb edilir ki, bu da həmin qurumların, öz vəzifələrini həyata keçirən zaman onların xərclərində yarana biləcək dəyişmələri mümkün olduqca daha yaxşı təmin edə bilmə imkanı ilə əlaqələndirilir. 5-ci, 6-cı, və 7-ci bəndlərdə isə, zəif maliyyə imkanları olan yerli özünüidarəetmə orqanlarının qorunması, gəlir mənbələrinin yerli qurumlar arasında tarazlaşdırılmış şəkildə

paylanması, bu məqsədlə tənzimləmə tədbirləri aparılması, dövlət tərəfindən verilən maliyyə yardımlarının paylanmasında yerli orqanların rəylərinin alınması və dövlət tərəfindən müəyyən layihələrlə əlaqədar vəsaitlərin verilməsi zamanı bunların bələdiyyələrin müstəqilliyi üçün məhdudiyət təşkil etməməsinin təmin edilməsi qeyd olunmuşdur. Son bənddə isə, qanunların imkan verdiyi çərçivədə bələdiyyələrin, kapital qoyuluşları xərclərinin maliyyələşdirməsi üçün beynəlxalq borc kapitalı bazarlarından istifadəsinə imkan verilir. Ölkəmizdə Xartiyanın şərtlərinin təmin edilmə dərəcəsini müəyyən edə bilmək üçün bəzi maddələri nəzərdən keçirək. Xartiyada yer alan yerli özünüidarəetmə prinsiplərinin konstitusiyaya və qanunlarla təminat verilməsi bəndi ölkəmizdə öz təstiqini tapmışdır, AR Konstitusiyasının 142-146-cı maddələri bütövlükdə bələdiyyələrə həsr olunmuşdur. Yerli idarəetmələrdə qərar orqanlarının seçkilərlə fəaliyyətə gəlməsi bu strukturlara demokratiklik və müstəqillik xüsusiyyəti qazandırır.

Respublikamızın Konstitusiyasında yerli idarəetməni həyata keçirən orqanlar kimi qeyd olunan bələdiyyələr, seçkilər əsasında yaradılır. Eyni zamanda “Bələdiyyələrin Statusu haqqında” qanunun 1-ci maddəsinə əsasən yerli idarəetmə seçkiləri sərbəst, bərabərhüquqlu, gizli, ümumi qaydada səsvermə ilə həyata keçirilir. Qanunlarda nəzərdə tutulan bu tənzimləmələr Xartiyanın ümumi anlayışına və demokratik prinsiplərə uyğun gəlir. Bu elementlər yerli idarəetmənin ən vacib və ən çox qəbul edilən elementlərindən biri sayılır. Lakin Avropa Xartiyasının əvvəldə də qeyd etdiyimiz 4-cü maddəsinin 3-cü bəndinin ölkəmizdə tətbiqində bir sıra problemlər yaşanmaqdadır. Belə ki ölkə qanunvericiliyində bələdiyyələrin vəzifə və səlahiyyətləri qeyd olunsada onların hansı kriteriyalara əsaslanması açıq şəkildə göstərilmədiyindən mərkəzi idarəetmə orqanları ilə vəzifə bölgüsü zamanı bəzi problemlərin yaşandığı görünür.

Misal üçün qeyd edə bilərik ki, “Bələdiyyələrin statusu haqqında” Qanuna əsasən məişət tullantılarının zərərsizləşdirilməsi, emalı və bununla bağlı digər fəaliyyətlər eləcə də sanitariya müəssisələrinin saxlanması, inkişafı, təşkili bələdiyyələrin səlahiyyət dairəsinə aid edilir. Lakin AR-nın “İstehsalat və məişət tullantıları haqqında” Qanununun və Nazirlər Kabinetinin məişət tullantılarının

saxlanması, davamlı olaraq daşınması ilə əlaqədar qərarlarına əsasən bu tullantıların daşınması yerli icra hakimiyyəti orqanlarına həvalə edilmişdir. Bu hal isə Xartiyanın 4-cü maddəsinin 4-cü bəndi ilə yəni yerli orqanların səlahiyyətlərinin tamlığı və müstəsnalığının təmin edilməsi ilə ziddiyyət təşkil edir.

Ölkəmizdə qeyd etdiyimiz Xartiyanın maddələrinin hamısı deyil, bir hissəsi qəbul edilmişdir. Ümumilikdə maliyyə müstəqilliyinin tam şəkildə təmin edilməsi yönündə Xartiya öhdəliklərinin reallaşdığını söyləmək olmaz.

Yerli özünüidarə orqanlarının gəlirləri, bu gəlirlərin xərcləri ödəyə bilməsi səviyyəsi, vergi gəlirləri və onlara həvalə edilmiş digər gəlirlərin ümumilikdə yerli büdcə daxilolmaları içərisindəki payı, eyni zamanda vergi dərəcələrinin müəyyənləşdirilməsindəki sərbəstlik dərəcələri, borclanma sahəsində aparılan tənzimləmələr və məhdudiyyətlər onların maliyyə müstəqilliyinin önəmli göstəricilərindəndir. Ümumi olaraq, yerli orqanlar tərəfindən müəyyənləşdirilən vergilərdən əldə olunan gəlirlər və eyni zamanda qeyri-vergi gəlirlərinin miqdarının yüksək olması maliyyə müstəqilliyi üçün vacib göstəricilər sayılır (Owens J. , Panella G., 1991, səh. 138). Digər gəlir mənbələrin büdcədə payı artıqda buna mütənasib olaraq bələdiyyələrin müstəqil fəaliyyət göstərə bilməsi imkanı məhdudlaşır. Bələdiyyələrə verilən subsidiya, dotasiya, transferlər onların səlahiyyətlərini məhdudlaşdıran gəlirlər kimi qiymətləndirilir.

Hazırda ölkəmizdə bələdiyyələrin dövlət yardımları olmadan fəaliyyətini təmin etməsi isə mümkün deyil. Bu gəlirlər onların büdcəsində əhəmiyyətli rola malikdir. Bunlar son nəticədə bələdiyyələrimizdə ələbaxımlılıq psixologiyasının inkişaf etməsinə, passiv fəaliyyət və yerli ictimai problemlərin həllinə istiqamətlənən tədbirlərin icrasından uzaqlaşma ilə nəticələnmişdir. Yerli maliyyə müstəqilliyinin başqa bir dəyərləndirmə forması da vergilərin, onların dərəcələrinin bələdiyyələr tərəfindən müəyyənləşdirilməsi üsuludur. Lakin burada qeyd olunan müstəqillik mütləq deyil. Yerli vergi tətbiqində bu müstəqillik daha çox inzibati fəaliyyət, bir və ya bir neçə vergi növü ilə məhdudlaşır. Vergi təyinetmə səlahiyyətinin sahibi kimi dövlət bu səlahiyyətini, özünün müəyyən etdiyi sərhədlər çərçivəsində yerli qurumlara həvalə edir (Ulusoy A., Akdemir T., 2009, səh. 262). Bunu, yerli qurumların

fəaliyyətini dəstəkləyən, maliyyə təminatına müsbət yöndə təsir edən, eyni zamanda fəaliyyətlərinə dövlət dəstəyinin ən mütərəqqi forması kimi dəyərləndirmək lazımdır.

“Yerli özünüidarəetmə orqanlarının maliyyə resurslarının onların səlahiyyətinə uyğunluğu, subsidiarlığın praktikada yoxlanılması” başlığı altında AŞYRHK-nın 2000-ci ildə qəbul etdiyi 79 nömrəli tövsiyəsinin yerli qurumların maliyyə ehtiyatlarına həsr olunan əlavəsində üzvlükdə olan ölkələrin maliyyə sistemindəki çətinliklər müəyyən edilmiş başlıqlar altında ümumiləşdirilərək, bu problemlərin həlli yolunun tapılması tədbirləri çərçivəsində aşağıda qeyd olunanlar irəli sürülmüşdür (Azərbaycanda bələdiyyə institutunun təşkili və fəaliyyətinin Avropa Xartiyasının prinsip və tələblərinə uyğunluğunun qiymətləndirilməsi üzrə monitoring hesabatı, 2011, səh. 19):

- Yerli idarəetmə qurumları üçün xüsusi, sadəcə onlar tərəfindən hesablanan və toplanan vergilər müəyyənləşdirilməlidir;
- Paylı vergi sisteminin tətbiqi təmin edilməlidir. Bunun sayəsində dövlət idarəetmə orqanları tərəfindən toplanan vergilərin bir hissəsi yerli büdcələrə köçürüləcəkdir;
- Yerli orqanlara yüksək gəlir təminatı gətirə biləcək səmərəli vergi mənbələri həvalə edilməlidir;
- Yerli maliyyə resursların əsası kimi vergi və ödənişlər, yerli əhalinin də vergi yükü səviyyəsi nəzərə alınaraq yerli idarəetmə orqanları tərəfindən müstəqil müəyyənləşdirilə bilinməlidir;
- Dövlət tərəfindən ayrılan transfertlər aydın meyarlara əsaslanmalı və bu qurumların fəaliyyət müstəqilliyini məhdudlaşdırmamalıdır.

Mərkəzi idarəetmə tərəfindən bütün ölkə üzrə xidmətlər reallaşdırılır. Təbii ki, burada yerli əhəmiyyətli xidmətlər də vardır. Lakin bir çox yerli xidmətlərin sırf mərkəzi hökumət tərəfindən həyata keçirilməsinin yol açdığı bəzi problemlər olur. Onlardan bəzilərini aşağıdakı kimi sıralamaq mümkündür:

- Resurs və zaman israfına səbəb olur;
- Göstərilən xidmətlərin məhsuldarlığı azalır;

- Bir çox hallarda mərkəz tərəfindən həyata keçirilən yerli xidmətlər yerli səviyyədəki bütün məsələləri tam əhatə edə bilmir;
- Yerli ehtiyaclar lazımi səviyyədə təmin edilmir;
- Əlaqələrin koordinasiyasında çətinliklər yaranır;
- Xidmətin maliyyətinin artmasına səbəb olur;
- Göstərilən xidmətlərdə müxtəliflik azalır;
- Mərkəzi idarəetmənin iş yükünün artması səbəbilə, bir sıra təcili ehtiyaclar zamanında reallaşmır.

Yerli ictimai xidmətlərin yerinə yetirilməməsi və ya yetirilə bilinməməsi sadəcə həmin xidmətlərlə təmin edilən yerlərə təsir etməklə kifayətlənmir, eyni zamanda mərkəzi idarəetmənin icra etdiyi xidmətlərin də təsirini azaldaraq ümumdövlət səviyyəsində müəyyənləşdirilən inkişaf siyasətlərinin məqsədinə çatmasını çətinləşdirir ya da bu məqsədlərdən kənarlaşmaya səbəb olur. Beləliklə mərkəzi idarəetmə ilə yanaşı yerli idarəetməyə də lazımi əhəmiyyətin verilməsi, bu iki idarəetmə formasının bir-birini tamamlayan ünsürlər olduğu unudulmamalıdır.

Şəhərlərin inkişafının dəstəklənməsi ölkə siyasətində hər zaman diqqətə alınan məsələlərdəndir. Buna əsasən yerli özünüidarəetmə orqanlarının problemlərinin həlli yolunun tapılması isə, yerli orqanların səyləri və mərkəzi idarəetmənin yerli özünüidarələri bütün imkanları ilə dəstəkləməsinə bağlıdır. Lakin dövlət tərəfindən gələn yardımların yerli idarəetmələri maliyyə və texniki baxımdan dəstəkləməsi şəkildə olması olduqca vacibdir. Əks halda, yerli idarəetmə orqanlarının inkişafına yardım edərək yerli ictimai xidmətlərin həyata keçirilməsini təmin etmək əvəzinə, hazırda olduğu kimi bu işlərin əsasən mərkəzi icra orqanları tərəfindən görülməsinə, yerli özünüidarəetmə prinsiplərinin önəminin itirilməsinə, mərkəzi idarəetmə orqanlarında artan iş yükünün səbəbilə yerli xidmətlərin axsamasına gətirib çıxaracaqdır.

Bütün bunlar ölkəmizdə yürüdülmən dövlət siyasətinin əsasları sayılan demokratiya və davamlı inkişaf prinsipləri ilə uyğunlaşmadığından, tez bir zamanda yerli özünüidarəetmə orqanlarının inkişaf strategiyalarını yenidən müəyyənləşdirib əsaslı tədbirlər planı ilə problemlərin həllinə başlanması arzuolunandır.

II FƏSİL. YERLİ ÖZÜNÜİDARƏETMƏ ORQANLARININ MALİYYƏLƏŞMƏSİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

2.1. Yerli özünüidarəetmə orqanlarının gəlir mənbələrinin təsnifatı

Büdcə gəlirlərinin təsnifatı dedikdə iqtisadi mahiyyəti və hüquqi aspektlərinə görə uyğun gəlirlərin qruplaşdırılması başa düşülür. Buna əsasən yerli büdcənin gəlirləri: yerli vergi və ödənişlərdən, mərkəzi büdcədən alınan transfertlərdən həmçinin digər yardımlardan, borc vəsaitlərindən və s.-dən təşkil olunur. Ümumiyyətlə bələdiyyələrin maliyyə resurslarının təsnifatına müxtəlif baxışları nəzərə almaqla, onları aşağıdakı şəkildə ayırmaq olar: vergi gəlirləri, bələdiyyələrin idarəçiliyində və mülkiyyətində olan müəssisələrdən əldə olunan gəlirlər, qiymətli kağızlardan və müxtəlif kredit təşkilatlarından alınan vəsaitlər, dövlət büdcəsindən yerli büdcələrə verilən maliyyə yardımları, digər mənbələr (buraya könüllü yardımlar, müxtəlif yerli ödənişlər və s. daxildir).

Ölkəmizdə yerli büdcə, yerli qurumların statusuna uyğun olaraq özünüidarə prinsiplərini reallaşdırmaq, AR-nın Konstitusiyası və qanunlarının tələbləri əsasında müəyyən edilmiş bələdiyyə səlahiyyətlərini həyata keçirmək üçün formalaşan eləcə də istifadə olunan maliyyə vəsaitidir. Yerli özünüidarəetmə orqanlarının büdcəsi bələdiyyə büdcəsi hesab edilir və bu, dövlət büdcəsi sisteminə daxil deyil. Bələdiyyə orqanlarının müraciətləri və qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş digər hallar istisna olmaqla, qanunvericilik və mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının bələdiyyələrin büdcə fəaliyyətinə müdaxilə etməsi yol verilməzdir. Bələdiyyələr, maliyyə ilinin sonunda büdcədə əmələ gəlmiş sərbəst maliyyə vəsaitləri qalıqlarına özləri müstəqil sərəncam verirlər. Bələdiyyələrin, qanunvericiliyə uyğun olaraq yerli büdcənin tənzimlənməsi tədbirlərinin həyata keçirilməsi məqsədilə dövlət büdcəsindən əlavə maliyyə vəsaiti almaq hüququ var.

Yerli büdcələrin gəlirləri qeyd edilən mənbələr hesabına formalaşır: yerli vergi və digər ödənişlər (habelə həmin vergi və ödənişlərə görə hesablanmış faiz sanksiyaları), o cümlədən bələdiyyələrin öz ərazisindən çıxarılan təbii ehtiyatların

istifadəsindən haqq; bələdiyyə əmlakının özəlləşdirilməsindən, icarəyə verilməsindən daxil olmalar; yerli pul lotoreyalarının keçirilməsindən, eyni zamanda dövlət və bələdiyyə qiymətli kağızlarından əldə olunan vəsaitlər, kurort, mehmanxana, avtomobil dayanacağı və s.-dən əldə olunan gəlirlər; bələdiyyə ərazisində reklam lövhələrinin yerləşdirilməsi və yayımından alınan haqq; dövlət büdcəsindən verilmiş dotasiya, subvensiya, transfert ödənişləri; habelə dövlət əhəmiyyətli tədbirlərin və dövlət orqanlarının qərarları nəticəsində yaranan xərclərin ödənilməsi üçün maliyyə vəsaitləri; fiziki və hüquqi şəxslərin, beynəlxalq təşkilatların və fondların maliyyə yardımları və qrantlar; mövcud qanuna və bələdiyyələrin qərarına uyğun olaraq yerli büdcələrə həvalə edilən cərimələr və sair daxilolmalar; bələdiyyələrin fəaliyyətindən əldə edilən digər gəlirlər. Ümumilikdə ölkəmizdə yerli büdcə gəlirlərinin əsas hissəsi yerli vergilər hesabına formalaşır. Bələdiyyələr inzibati-hüquqi üsullar tətbiq etməklə müxtəlif qeyri-vergi ödəmələri sayılan rüsum, yığım və cərimələr hesabına da yerli büdcənin gəlir hissəsini artırır. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə (maddə 8) və “Yerli vergi və ödənişlər haqqında” qanuna (maddə 8; 9) uyğun olaraq yerli vergilərə aşağıdakılar:

- fiziki şəxslərdən torpaq vergisi,
- fiziki şəxslərdən əmlak vergisi,
- yerli əhəmiyyətli tikinti materialları üzrə mədən vergisi,
- bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisə və təşkilatlardan mənfəət vergisi.

Yerli vergilərin tutulması və büdcəyə köçürülməsini bələdiyyə orqanları həyata keçirirlər. Vergi ödəyicilərinin hüquq və vəzifələri AR-nın vergi qanunvericiliyi ilə tənzimlənir. Yerli özünüidarəetmə orqanlarının qərarları əsasında bələdiyyə büdcələrinin maliyyə imkanından asılı olaraq vergi ödəyicilərinə vergi dərəcələrinin aşağı salınması, ödənişin dayandırılması istiqamətində müəyyən güzəştlər edilə bilər.

Yerli büdcələrə daxil olan vergi və ödənişlərin həcmi yerli büdcələrin gəlirlərin ümumi məbləğinin 30-35%-dən çox deyildir. Yerli vergi və ödənişlərin hesablanması, ödənilməsi, onların dərəcələrinin yuxarı həddi müvafiq qanunla,

onların tətbiqi qaydaları isə bələdiyyələrin qərarı ilə müəyyən edilir. Qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş şəkildə bələdiyyələrin yerli əhəmiyyətli tədbirlərin maliyyələşdirilməsi üçün könüllü-birdəfəlik ödənişlər barəsində müvafiq qərarlar qəbul etməsi də müəyyən edilmişdir. Bu qərarlar əsasında əldə olunan vəsaitlər yalnız öz təyinatı üzrə istifadə oluna bilər. Ölkəmizdə bələdiyyələrin davamlı fəaliyyətini təmin etmək üçün nəzərdə tutulan mühüm gəlir mənbələrindən biri də dövlət büdcəsindən həyata keçirilən ayrımələrdir. “Büdcə sistemi haqqında” Qanunda qeyd olunanlara əsasən, dövlət büdcəsindən yerli səviyyəli büdcələrə, gəlir və xərclərdəki qeyri-bərabərliyi tarazlaşdırmaq daha doğrusu yerli büdcə kəsirini bağlamaq üçün transfertlər– dotasiyalar, eyni zamanda məqsədli maliyyələşdirmə vəsaitləri olan subvensiya və subsidiya verilə bilər. Aşağıda qeyd olunan cədvəldən də aydın olduğu kimi son illərdə dövlət büdcəsindən bələdiyyələrə ayrılan dotasiya məbləğində hər hansı bir dəyişiklik müşahidə edilməmişdir.

Cədvəl 2: Dövlət büdcəsindən bələdiyyə büdcələrinə ayrılan dotasiyalar (mln manat)

İllər	Dövlət büdcəsi xərcləri	Yerli büdcələrə ayrılmış dotasiyalar (mln. manat)	Dotasiyaların dövlət büdcəsi xərclərində xüsusi çəkisi (%-lə)
2013	19850.0	5.2	0.03
2014	19975.4	5.2	0.03
2015	17784.5	5.2	0.03
2016	17751.2	5.2	0.03
2017	17941.0	5.2	0.03

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır, <https://www.stat.gov.az/source/finance/> (2018)

Eləcə də bələdiyyə büdcələrinə ayrılan məbləğin ümumi büdcə xərcləri içində olduqca cüzi çəkisi bu xərclərin yenidən formalaşdırılmasını zərurətini yaradır. Xüsusilə də əhalinin yerli xidmətlərə olan tələbatının durmadan artdığı, vətəndaşların həyat keyfiyyətinin artırılması və təminatının yüksəldilməsi məqsədilə

bir çox xidmətlərin reallaşmasında, yerli özünüidarələrin danılmaz rolu olduğunun bir çox iqtisadi baxışlar və nəzəriyyələr tərəfindən təstiqini tapdığı bir zamanda bələdiyyələrin güclü maliyyə təminatının yaradılması və onun davamlılığının qorunması ölkənin inkişaf siyasətinin əsaslarından biri olmalıdır.

Bələdiyyə büdcəsinin əsas olaraq yerli gəlirlər hesabına formalaşması, onların maliyyə müstəqilliyinin artması və dövlət büdcəsindən asılılığını azaldılması baxımından çox vacib amildir. Bunun üçün qanuvericiliklə bələdiyyələrə aid edilən vergi və qeyri-vergi mənbələri üzrə potensial gəlirlərin maksimum dərəcədə tam şəkildə bələdiyyə büdcəsinə cəlb edilməsi olduqca vacibdir. Bütün bunlar isə öz növbəsində səmərəli büdcə-vergi siyasətinin işlənilib hazırlanmasını tələb edir. Hər bir bələdiyyə onlara həvalə olunan eyni zamanda özlərinin fəaliyyətləri nəticəsində əlavə daxili gəlir mənbələrinin ən effektiv səviyyədə istifadə yollarını araşdırmalı, tədbirlər planı hazırlamalıdır. Bu istiqamətdə bələdiyyələrin aşağıdakı məlumatları diqqət mərkəzində saxlamaları məqsədə uyğundur:

- Bələdiyyə ərazisindəki vergiyə cəlb olunmuş torpaq sahələrinin həcmi və onların təyinatı üzrə düzgün bölgüsü (ticarət və sənaye, həyətyanı, pay torpağı, icarədə olan torpaqlar və s.). Bunlar üçün kadastr hazırlanması, mümkün olduqda isə daha səmərəli nəticə üçün elektron kadastr aparılması məqsədəuyğun olardı. Bu tədbirlər, bələdiyyə ərazisindəki torpaqların idarə olunmasını asanlaşdırmaqla yanaşı, yerli vergilərdən yayınma hallarının da azalmasına gətirib çıxaracaqdır. Kadastrda torpaq sahəsinin təsviri, ölçüsü, təyinatı, ünvanı, bazar qiyməti, müvafiq dərəcələrlə hesablanmış verginin məbləği və s. qeyd oluna bilər .
- Bələdiyyə ərazisindəki vergi obyektini olan daşınan və daşınmaz əmlakın dəqiqliklə və detallı formada siyahıya alınması həmçinin bu siyahının müəyyən periodlarla yenilənməsinin təmin edilməsi. Bu, bələdiyyə ərazisində olan bütün əmlakların tam şəkildə vergiyə cəlb olunmasına şərait yaradacaqdır. Çünki, 2014-cü ildə AR-nın “Vergi Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi haqqında” Qanununun tələblərinə əsasən əmlak vergisinin hesablanması qaydalarının dəyişməsi ilə onun bələdiyyə büdcəsi üçün

gəlirliliyi və paralel olaraq əhəmiyyəti daha da artırmışır. Vergi gəlirlərinin həcmnin artırması başlıca olaraq onların yığılmasında səmərəliliyin artırılması ilə də bağlıdır. Bu baxımdan ərazidə olan hər bir əmlak vergi məbləği bələdiyyə tərəfindən düzgün hesablanaraq tərtib olunacaq elektron məlumat bazasında yerləşdirilməli və vergi ödənilməsi barədə bildiriş vergi ödəyicilərinə vaxtında çatdırılmalıdır. Eyni məsələlər torpaq vergisinə də aid edilməlidir.

- Müasir dövrün tələbi olaraq vergi ödənişlərinin elektronlaşdırılması proseslərinin miqyasi genişləndirilməlidir.
- Vergi güzəştləri, onların məqsədi və strukturu, vergi güzəştləri hesabına bələdiyyə büdcəsindən təxmini itkilərin dəqiqləşdirilməsi.

20-ci əsrin sonları və 21-ci əsrin başlanğıcıyla dövlət idarəetməsi, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları özlərinin yeni inkişaf dövrünə qədəm qoydu. Bu inkişaf prosesləri elektronlaşma və elektron hökumət tətbiqlərinin bütün dünyada yeni idarəetmə anlayışı olaraq qəbul edilməsi ilə nəticələndi. Daha geniş vətəndaş iştirakının təmin edilməsi üçün meydana çıxan elektron idarəetmə anlayışının yerli özünüidarəetmə sisteminin davamlı inkişafı baxımından da böyük əhəmiyyəti var (Macintosh A., Whyte A., 2008, səh. 21).

Vətəndaşların, elektron sistemin inkişafında əsas rol oynadığını göz önünə aldığımız zaman bu sistemin onlara istiqamətləndiyini də ifadə edə bilərik. Yerli idarəetmələrdə vətəndaşların iştirakın artırılması baxımından elektron sistemin tətbiqi üçün bir sıra tələblər mövcuddur. Yəni bu sistemin reallaşdırılması üçün uyğun mühit və şərtlərin təmin edilməsi lazımdır. Bütün lazımi faktorları üç başlıq altında birləşdirmək mümkündür:

- İlk olaraq demoqrafik xüsusiyyətlərin və yerli idarəetmə ənənələrinin təsirli olduğu ifadə edilir. Buna görə də yerli özünüidarə sərhədləri daxilində yaşayan əhalinin sayı və onların gəlirləri, təhsil səviyyələri, maraq dairələri və digər oxşar xüsusiyyətləri baxımından onların elektron iştiraklarının reallaşma imkanı dəyişir. Misal üçün, maliyyə resursları daha çox olan yerli özünüidarəetmələrdə və ya təhsil səviyyəsi yüksək olan əhalinin yaşadığı

yerlərdə elektron iştirakın həyata keçirilməsi yaşlı əhalinin üstünlük təşkil etdiyi, eləcə də zəif inkişaf kodekslərinə sahib olan ərazilərə nəzərən daha asan olacaqdır.

- Digər faktor kimi, yerli orqanın idarəetmə baxımından uyğunlaşa bilib-bilməyəcəyi qeyd edilir. Bu hissədə bələdiyyələrin informasiya texnologiyalarının istifadə edilməsində lazımi insan resursları, maliyyə təminatlılığı, bunun üçün xüsusi alət və avadanlığa sahib olmasının vacibliyi vurğulanır. Belə ki, lazım olan infrastruktur təmin edilmədiyi təqdirdə yerlərdə elektron sistemlərə qoşulma reallaşmayacaq yaxud da həyata keçirilən tədbirlər səmərəsiz olacaqdır.
- Son olaraq vətəndaşların elektron sistemlərə olan tələblərinin və hazırkı elektron tətbiqlərə olan reaksiyalarının da vacib faktor olduğundan bəhs edilir. Yerli özünüidarələr prinsip etibarilə əsasən vətəndaşların istəkləri yönündə fəaliyyət göstərdikləri üçün, onların tələblərinin yaradacağı təsirlər də danılmazdır.

Eyni zamanda elektron sistemlər haqqında vətəndaşların məlumatlılığının səviyyəsi, onlayn xidmətlərin sayı və onların mənimsənilmə dərəcəsi eləcə də vətəndaş məmnuniyyətinin əhəmiyyəti qeyd olunur. Bu mənada müxtəlif çeşiddə və əhalinin tələblərinə əsasən tətbiq olunan onlayn xidmətlərin daha səmərəli olacağı bildirilir.

İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının idarəetmə mexanizmlərində təsirinin artması ilə birlikdə böyük əhəmiyyət qazanan elektron hökumət, elektron idarəetmə, elektron iştirak kimi yeni anlayışların da bu baxımdan incələnməsinə ehtiyac yarandığı düşünülməkdədir. Elektron idarəetmə sistemlərinin yayılması bu sahədə bir çox yenilikləri də öz bərabərində gətirmişdir. Bütün bunlara uyğunlaşmaq dövrün tələbləri ilə ayaqlaşmaq yerli özünüidarəetmə orqanlarının inkişafı kontekstində vacib faktora çevrilmişdir.

Elektronlaşma çərçivəsində həyata keçirilən tədbirlər, yerli özünüidarəetmə sərhədləri daxilində həm qurum kimi özlərinin həm də əhali təşəbbüskarlığının artırılması, eləcə də mütərəqqi ödəniş sisteminin mövcudluğu səbəbilə gəlirlərin

davamlılığının təmin edilməsi baxımından diqqətəlayiqdir (Karabulut N., Bayrakçı E., 2019, səh. 88).

Bələdiyyə ödənişlərinin elektronlaşdırılması ilə əlaqədar olaraq 2014-cü ildə AR-nın Yerli vegi və ödənişlər haqqında” Qanununa əlavə edilmiş 11.4-cü maddə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Qanunun müvafiq bədinə əsasən yerli ödənişlərin nağd şəkildə qəbulunun qadağan edilməsi, həm vergi yığılmasında xoşagəlməz halların qarşısının alınması həm də vətəndaşların yerli ödənişləri asanlıqla ödəyə bilmələri üçün olduqca vacib addımdır. Nəticədə bələdiyyə fəaliyyətindəki şəffaflığın tam qorunması ilə vətəndaşların quruma olan inamının artmasına səbəb olur. Qanunun tələbinə əsasən yerli ödəmələr banklar, poçt və digər nağdsız ödəniş terminalları vasitəsilə həyata keçirilə bilər.

Ölkə üzrə bir sıra bələdiyyələr elektron ödəniş üsullarının təmin edilməsi məqsədilə “MilliÖn”, “E-manat” və “Easypay” stasionar ödəmə sistemlərinə qoşulublar. Buraya ölkə ərazisi üzrə Səbail (həmçinin Badamdar), Yasamal, Sabunçu, Binəqədi (eləcə də Biləcəri, Binəqədi qəsəbə), Nəsimi, Nizami, Zabrat, Ramana, Balaxanı, Yexlax, Gəncə, Qəbələ, Qax və digər bələdiyyələr daxildir (<http://belediyye.info/new/content/ikt-ve-belediyyeler/>, 2018). Ümumilikdə 39 bələdiyyə vergi daxilolmalarında bu sistemlərdən istifadəni vətəndaşlara təmin etmişdir. Burada rayon bələdiyyələrinin də yer alması isə bu sahədəki inkişafın şaxələnməsi baxımından olduqca təqdirəlayiq haldır. Bütün bu tədbirlərin davamı kimi bələdiyyələrin tam təchiz olunmuş internet saytlarının təşkili qeyd oluna bilər.

Bələdiyyə büdcələrinin daxilolmalarını illər üzrə dəyərləndirək. Aşağıda təqdim olunan cədvəl 3-dən görüldüyü kimi, ölkə üzrə bələdiyyə büdcələrinin gəlirləri, illər üzrə artım tempində olmuşdur. 2016-cı ildə əvvəlki ilə eyni dövrünə əsasən bələdiyyə gəlirlərindəki faizlə artım 102,7 % təşkil etmişdir. Bu artımda müəyyən mənada bələdiyyə sayındakı azalmanın da payı olmuşdur. 2017-ci ildə isə bu artım 114 faiz olmuşdur. Bütün bu göstəricilərdə olan artımlar isə hələ də bələdiyyə orqanlarının tam maliyyə təminatı, onların yerli mühitdə investisiya fəaliyyətləri üçün kifayət etmir. Bunun üçün gəlirlərdəki artımın xərclərlə mütənasib olması, onu tam təmin etməsi vacibdir.

2017-ci ilin ümumi bələdiyyə gəlirləri göstəricilərinə əsasən bir bələdiyyəyə orta hesabla 22,5 min manat daxiloma düşür ki, bunun da bütün bələdiyyələr arasında bərabər həcmdə paylandığını söyləmək olmaz. Göstərilən daxilolmaların məbləği işləyən əhalinin sayı, əmək qabiliyyətli şəxslərin sayı, gənc nəslin sayı kimi faktorların təsiri ilə bütün yerli orqanlar üçün eynilik təşkil etmir.

Bu isə, şəhərlərin çoxalması, şəhər əhalisinin günü gündən artımı, texnika-texnologiyanın inkişafı ilə əlaqədar insanların günü-gündən artan ehtiyacları nəzərə alındığı təqdirdə yerli tələbatların ödənilməsi, daha mütərəqqi xidmət təklif edilməsi üçün kifayət deyildir.

Cədvəl 3: Bələdiyyə büdcələrinin gəlirləri (mln manatla)

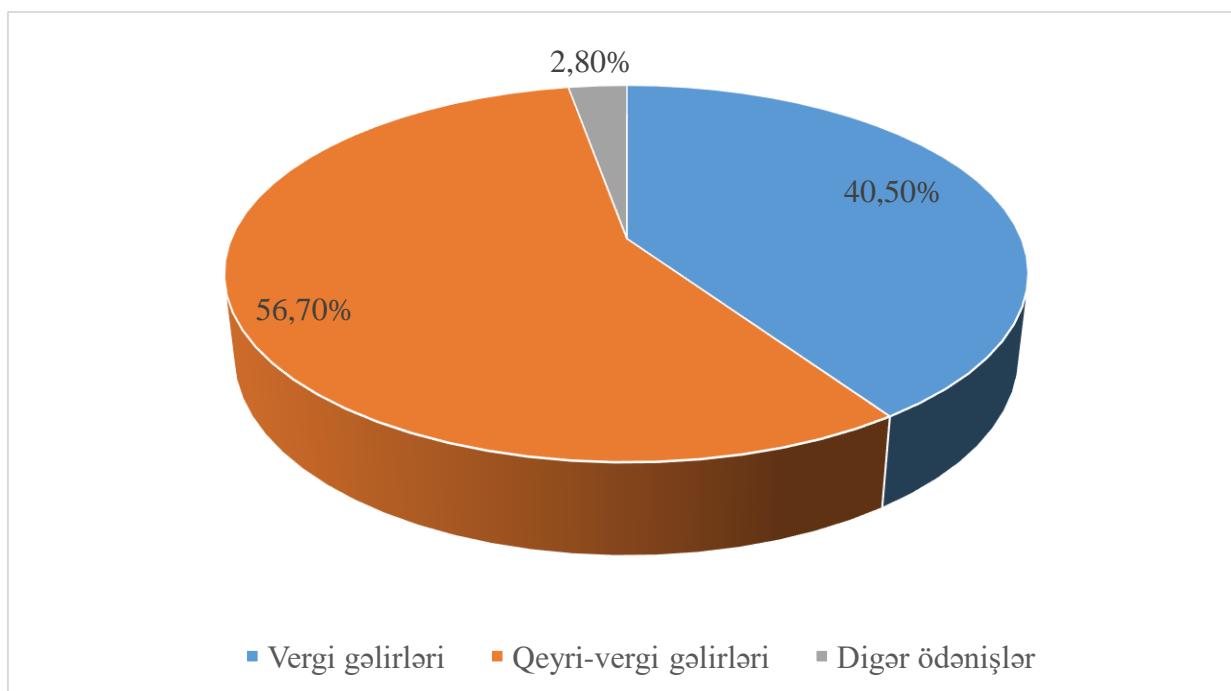
İllər	Bələdiyyələrin sayı	Hesabat dövrü ərzində daxil olmuşdur
2015	1607	30.804
2016	1606	31.617
2017	1606	36.079

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, <https://www.stat.gov.az/source/finance/> (2018)

Ümumilikdə 2017-ci il üzrə əldə olunan vergi gəlirləri 14624,2 min manat, qeyri-vergi gəlirləri 20509.8 min manat, digər ödənişlər isə 945.3 min manat təşkil etmişdir. Əvvəlki fəsildə cədvəl 1-də təqdim olunan məlumatlardan da aydın olduğu kimi göstərilən gəlir məbləğlərinin dövlət büdcəsi gəlirləri içərisində çəkisi olduqca azdır.

Lazımi inkişaf parametrlərinə nail ola bilmək üçün, müasir dövrdə dövlət idarəetməsinin əsas qolu sayılan və bir çox xidmətlərin, sosial-iqtisadi layihələrin reallaşmasında rolunu oynayan yerli özünüidarələrin kifayət qədər geniş əhatəli, çox çeşidli gəlir bazası olmalıdır. Hazırda bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə sosial yerli özünüidarəetmə modeli tətbiqi reallaşmaqdadır. Sözsüz ki, ölkəmizdə bu sahədə qeyd olunan islahatların aparılması üçün ilk növbədə bələdiyyə strukturunun möhkəmlənməsi, səmərəli fəaliyyəti təmin edilməlidir.

Qrafik 1: Bələdiyyə gəlirlərinin 2017-ci il üzrə paylanması (%-lə)

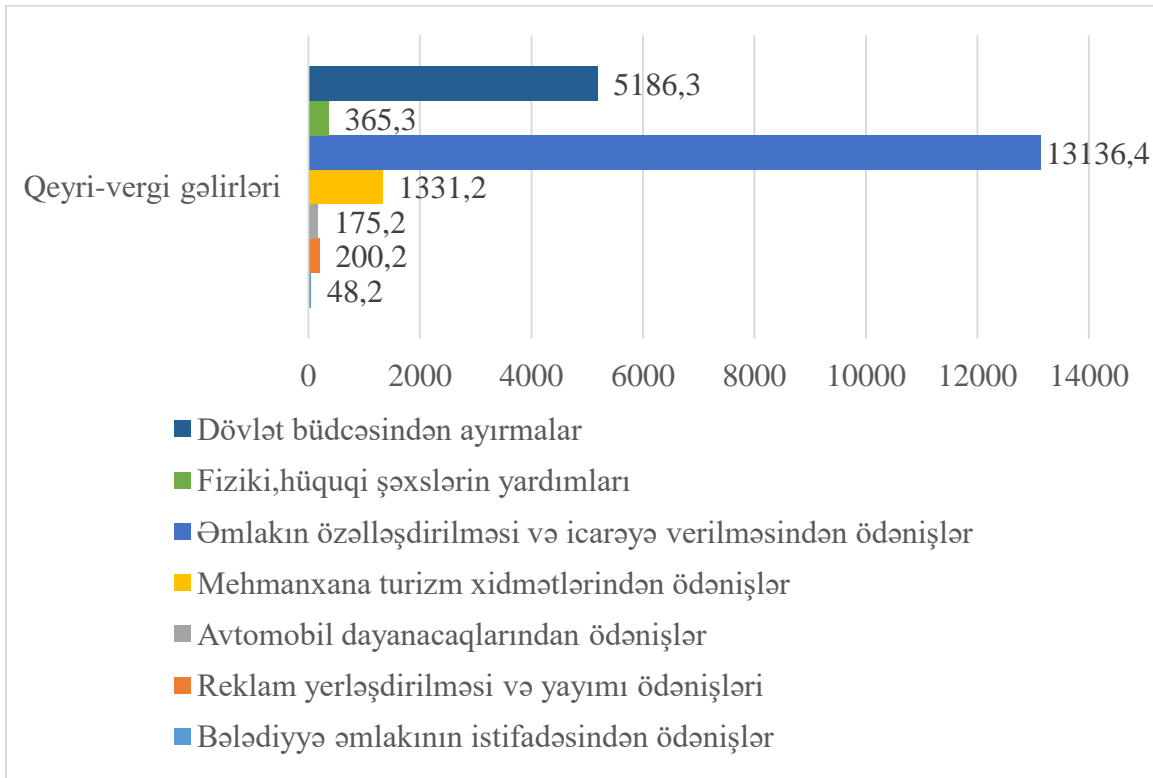

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, <https://www.stat.gov.az/source/finance/> (2018)

Yerli özünüidarəetmə prinsipləri etibarilə bu qurumlara dayanıqlı qeyri-vergi gəlirlərinin təmin edilməsi onların inkişafı, dayanıqlı büdcə təminatları üçün olduqca önəmlidir. Belə ki, yerli vergilərin ilin müəyyən vaxtlarında yığılır sonrakı aylarda da büdcə vəsaitlərin daxil olmasını təmin etmək üçün qeyri-vergi gəlirləri xüsusi əhəmiyyətlidir.

Hazırkı şəraitdə ölkəmizdə bir sıra şəhər və rayon bələdiyyələri qeyri-vergi gəlirləri olan avtomobil dayanacaqlarından, reklam yerləşdirilməsi və yayımlanması ödənişlərindən, kurort və mehmanxana xidmətlərinə görə ödənişlər və digər vəsaitlərdən gəlir əldə etmirlər. Bu isə büdcə gəlirlərinin önəmli hissəsinin yoxluğu deməkdir ki, belə şəraitdə effektiv fəaliyyətin təmin edilməsi olduqca çətinləşir. Beləliklə qeyri-vergi gəlirlərinin də bələdiyyələrin yerləşdiyi coğrafi mühitdən asılı olduğunu demək olar. Bu səbəbdən yerli büdcə tərtib edilərkən, eyni zamanda onlara ödəniləcək dövlət yardımlarının məbləği hesablanan zaman coğrafi şəraitdən və digər mühit amillərindən asılı olaraq, bələdiyyələrə təqdim olunan maliyyə mənbələrinin hansı hissəsinin gəlir gətirmədiyini müəyyənləşdirmək olduqca vacib faktordur.

Qrafik 2: Bələdiyyələrin 2017-ci ildə qeyri-vergi gəlirlərinin ayrı-ayrı növlər üzrə paylanması(min manatla)

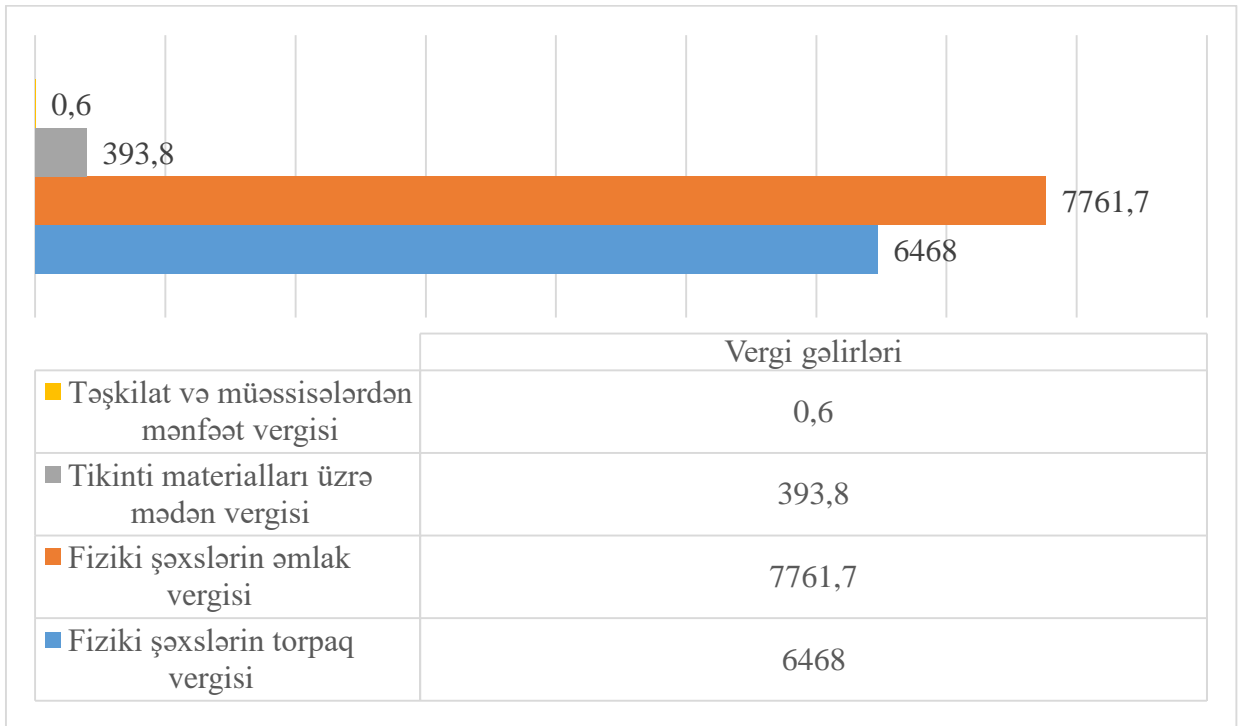

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır, <https://www.stat.gov.az/source/finance/>, (2018)

Qrafik 2-də qeyd olunanlar əsasında bələdiyyə əmlakının özəlləşdirilməsi və icarəsindən əldə olunan gəlirlərin qeyri-vergi gəlirləri arasında birinci sırada olduğunu söyləmək olar. Buradan əldə olunan gəlirlərlə digər maddələr üzrə olanlar arasında isə olduqca kəskin fərqlər vardır. Bir çoxunun gündəlik həyatda tez-tez istifadə olunan xidmətlər olmasına baxmayaraq, bunun müqabilində büdcəyə gətirdikləri vəsait olduqca azdır.

Qeyd olunanları vergi gəlirlərinə də aid etmək olar, onlarda da eyni şəkildə bələdiyyələrin bütün vergi növləri üzrə gəlirləri yoxdur. DSK-nın yayımladığı 2017-ci il “Bələdiyyə orqanlarının büdcəsinin icrasına dair statistik bülleteni”ndə qeyd olunan göstəricilərə əsasən bələdiyyə ərazilərindəki müəssisə və təşkilatların mənfəət vergilərindən əldə olunan gəlirin çox cüzi olduğunu demək olar. Bunun aradan qaldırılması üçün müəssisələrin tamamilə vergiyə cəlb edilməsilə bağlı əsaslı işlər görülməlidir.

Qrafik 3:2017-ci il üzrə bələdiyyə vergi gəlirlərinin ayrı-ayrı növlər üzrə paylanması (min manatla)

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır, <https://www.stat.gov.az/source/finance/>, (2018)

Qeyd olunanları nəzərə alaraq demək olar ki, mövcud resurslar bələdiyyə fəaliyyəti üçün yetərli deyil. Maliyyə təminatlılığının artırılması üçün hazırkı mənbələrdən əldə olunan gəlirlərin davamlı yığılmasını təmin etməklə bərabər əlavə gəlir mənbələrinin də yaradılması vacib şərtidir.

Paylı vergi sisteminin tətbiqi əlavə gəlir məqsədilə olduqca əlverişli üsuldur. Mərkəzi idarəetmə və yerli özünüidarəetmə orqanları eyni mənbədən yəni ölkənin milli gəlirindən maliyyə təminatı əldə edirlər. Onlar iki ayrı vergi agentləri olaraq, eyni vergi subyektlərindən vergi alırlar.

Qeyd edilən sisteminin əsasını ölkə büdcəsinin vergi gəlirlərindən bələdiyyə büdcələrinə payların ayrılması təşkil edir. Müasir dövlət idarəetməsi anlayışında yerli özünüidarəetmə strukturlarının əhəmiyyətinin artması ilə bərabər onlara yeni səlahiyyətlər və vəzifələr verilməsi zərurəti də yaranmışdır.

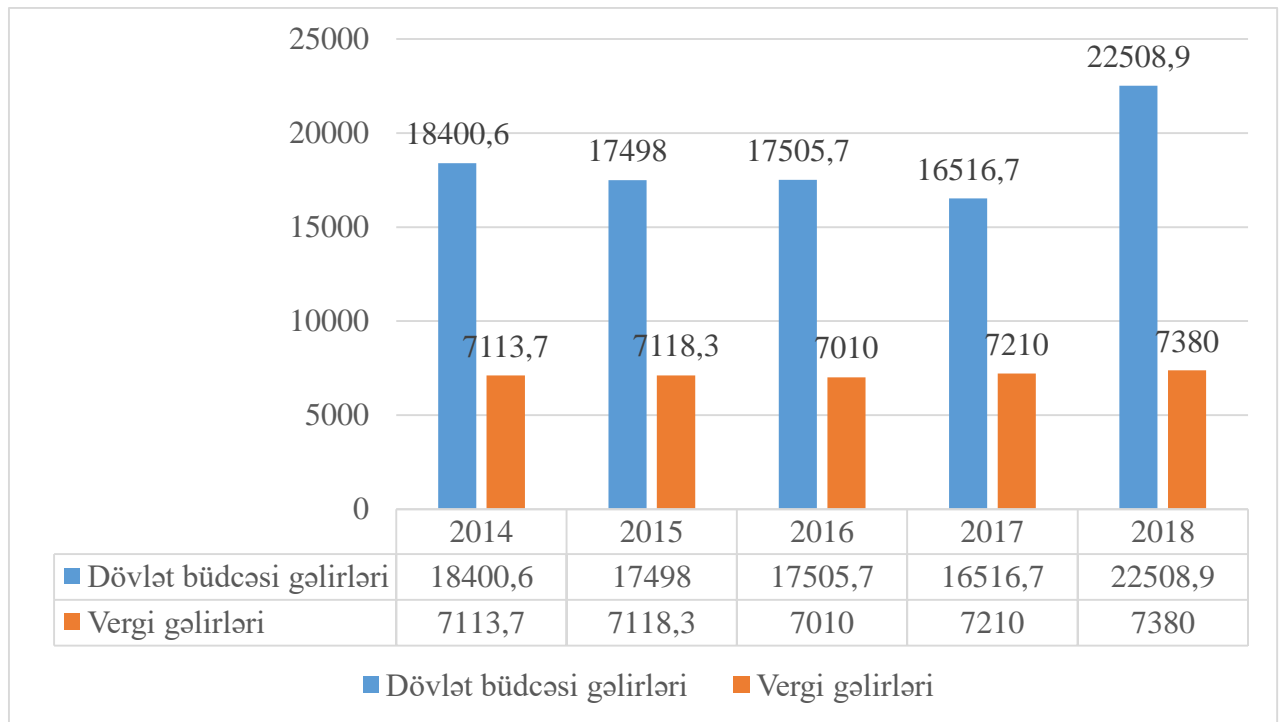
Qloballaşma, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya şəraitində ölkəmizdə də bu qurumların daha aktiv, səmərəli, məhsuldar fəaliyyətinin təmin edilməsi, dayanıqlı

strukturunun formalaşması baxımından mərkəzi idarəetmə tərəfindən həyata keçiriləcək maliyyə dəstəyinin əhəmiyyəti olduqca böyükdür.

Hazırda dövlət tərəfindən dotasiyalar ayrılrsa da aydın şəkildə görürük ki, bu vəsaitlər də normal yerli özünüidarə fəaliyyətinin təmini üçün kifayət deyildir. Bu səbəblə yerli qurumlara əlavə dövlət dəstəyi kimi paylı vergi sisteminin tətbiqi əlverişli olacaqdır.

Aşağıda təqdim olunan qrafik 4–dəki göstəricilər əsasında vergi gəlirlərinin dövlət büdcəsi gəlirləri içərisində kifayət gədar böyük məbləğ təşkil etdiyini görə bilərik. Bu vergi gəlirlərinin subyekti sayılan vergi ödəyicilərinə, yaşadıqları ərazilərdə onlara kommunal, səhiyyə, ətraf mühitin təmizlənməsi və digər bu kimi xidmətlərin göstərilməsini yerli özünüidarəetmə orqanlarının həyata keçirməli olduqlarını nəzərə alaraq bu qurumların işinin təşkilində dayanıqlı maliyyə təminatı kimi dövlət vergi gəlirlərindən payların ayrılması daha məqsədəuyğundur.

Qrafik 4 : Dövlət və vergi gəlirlərinin illər üzrə paylanması (mln manatla)

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Vergilər Nazirliyi məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır, <https://www.stat.gov.az/source/finance/> (2018)

Əlavə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, qrafikdəndə məlum olduğu kimi vergi gəlirlərində illər üzrə kəsin artma və azalma halları müşahidə olunmamışdır. Yerli

özünüidarə strukturunun isə hazırda bu şəkildə stabil gəlir gətirə bilən maliyyə resurslarına ehtiyacları olduqca yüksəkdir.

2.2. Bələdiyyələrin əldə etdiyi gəlirlərin xərclənməsi istiqamətləri

Bələdiyyələ bütçəsi xərclərinin həcmi və istiqamətlərini onların özləri müəyyənləşdirir. Bələdiyyə orqanlarının bütçəsi aşağıda göstərilənlər nəzərə alınmaqla, bələdiyyələrin müəyyən etdikləri xərc normativlərinə əsaslanaraq formalaşdırılır:

- idarəetmə xərci ;
- sosial-məişət obyektlərinin eləcə də mədəniyyət, yaşayış və idman sahələrinin saxlanma xərci;
- ümumi istifadədə olan həyətlərin, eyni zamanda küçə və bağların saxlanma xərci.

Azərbaycan Respublikasının “Bütçə sistemi haqqında” qanununun 34-cü maddəsi və “Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında” qanununun 8-ci maddəsində qeyd olunanlara əsasən yerli bütçələrin xərcləri aşağıdakı istiqamətlərdən ibarət ola bilər:

- yerli əhəmiyyətli məsələlərin həlli ilə əlaqədar olan xərclər, eyni zamanda yerli sosial müdafiə və sosial inkişaf, iqtisadi, ekoloji və s. proqramların maliyyələşməsi üzrə xərclər;
- bələdiyyə orqanları və təşkilatlarının saxlanılması üçün xərclər, o cümlədən bələdiyyə qulluqçularının, bələdiyyə mülkiyyətindəki obyektlərin sığortalama xərci; dövlət orqanları tərəfindən bələdiyyələrə verilən əlavə səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi ilə bağlı xərclər;
- bələdiyyənin qiymətli kağızları (istiqraz, lotoreya və s) üzrə borclara xidmət və onların ödənilməsi ilə bağlı olan xərclər ;
- ssudalar üzrə borclara xidmət və onların ödənməsi ilə bağlı xərclər ;
- bələdiyyə orqanlarının mənzil-kommunal təsərrüfatının təşkil edilməsi, inkişafı və saxlanması ilə əlaqədar xərcləri;

- bələdiyyə yollarının tikintisi və saxlanması ilə bağlı xərclər;
- bələdiyyə ərazisindəki ətraf mühitin mühafizəsi xərcləri;
- yerli əhəmiyyətli məsələlərlə bağlı digər xərclər.

2015-2017–ci illər arasında bələdiyyə orqanlarının xərcləri, 30.882.500 AZN – dan 35.711.500 AZN-a qədər artmışdır. Bələdiyyə xərclərinin təhlili əsasında görmək olar ki, 2016-cı ildə yerli büdcənin xərcləri 31 milyon 328,6 min manat təşkil etmişdir ki, bu vəsaitin də 18 milyon 984,6 min manatı və ya 60,6%-i yerli özünü idarətmə orqanlarının saxlanılmasına, 5 milyon 652,8 min manat və ya 18%-i mənzil kommunal təsərrüfatı xərclərinə, 1 milyon 250,6 min manat və ya 4%-i sosial müdafiə və sosial təminat xərclərinə, 402,1 min manatı və ya 1,3%-i kənd təsərrüfatı və meşə təsərrüfatı, balıqçılıq, ovçuluq və ətraf mühitin mühafizəsi xərclərinə, 101,2 min manatı və ya 0,4%-i təhsil və səhiyyə xərclərinə və sair istiqamətlərə yönəldilmişdir (Bələdiyyə orqanının büdcəsinin icrasına dair statistik bülleten, 2017, səh. 12).

Cədvəl 4: Dövlət və bələdiyyə büdcəsi xərcləri 2015-2017 (mln manatla)

İllər	Bələdiyyələrin sayı	Dövlət büdcəsi xərcləri	Bələdiyyə xərcləri
2015	1607	17784	30
2016	1606	17751	31
2017	1606	17594	36

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır, <https://www.stat.gov.az/source/finance/> (2018)

Azərbaycan Respublikası Dövlət Büdcəsi təsnifatının tərkibi Maliyyə Nazirliyi tərəfindən hazırlanmışdır. Həmin sənədə əsaslanaraq bələdiyyə xərclərinin iqtisadi təsnifatını aşağıdakı kimi göstərmək olar:

- Cari xərclər. Buraya aiddir: Əməyin ödənişi, malların alınması və xidmətlərin haqqının ödənilməsi - ştatda olan işçilərin əmək haqqı, ştatdankənar işçilərin əmək haqqı, əməyin ödənilməsi ilə bağlı sair pul ödənişləri; əmək haqqına

üstəlik - Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna ayırmalar, icbari dövlət sığortası, tibbi sığorta; eyni zamanda malların alınması və xidmətlərin haqqının ödənilməsi üzrə dəftərxana ləvazimatı, təsərrüfat məqsədləri üçün malların və materialların alınması, dərman və sarğı ləvazimatlarının alınması, yumşaq inventar və paltarların alınması, eləcə də onların təmiri xərclərinin ödənilməsi, ərzaq məhsullarının alınması aiddir. Həmçinin ezamiyyə və xidməti səfərlər, işçilərin kompensasiya ödənişləri, rabitə xidmətləri haqqının ödənilməsi, nəqliyyat xidmətləri haqqının ödənilməsi, kommunal xidmətlərin haqqının ödənilməsi, abadlaşma xidmətləri haqqının ödənilməsi, inventar və avadanlığın alınması, təmir xərclərinin ödənilməsi, layihələndirmə üzrə xidmətlərin haqqının ödənilməsi, binaların cari təmir xərcinin ödənilməsi, sair cari xərclər daxildir. Yerli büdcələrin digər xərc maddəsi bələdiyyələrin müxtəlif mənbələrdən götürə biləcəyi borcların ödənməsi ilə bağlıdır. Burada ilk olaraq, daxili borclar üzrə ödənişlər - ölkə daxilində cəlb edilmiş kredit və borc resursları üçün faizlərin ödənilməsi ; faizlər üzrə ödənişlər aid edilir. Burada əlavə olaraq da bələdiyyə müəssisələrinə subsidiyalar, əhaliyə pensiya, müavinət, təqaüd və yardımlar üçün xərclər də qeyd olunmalıdır.

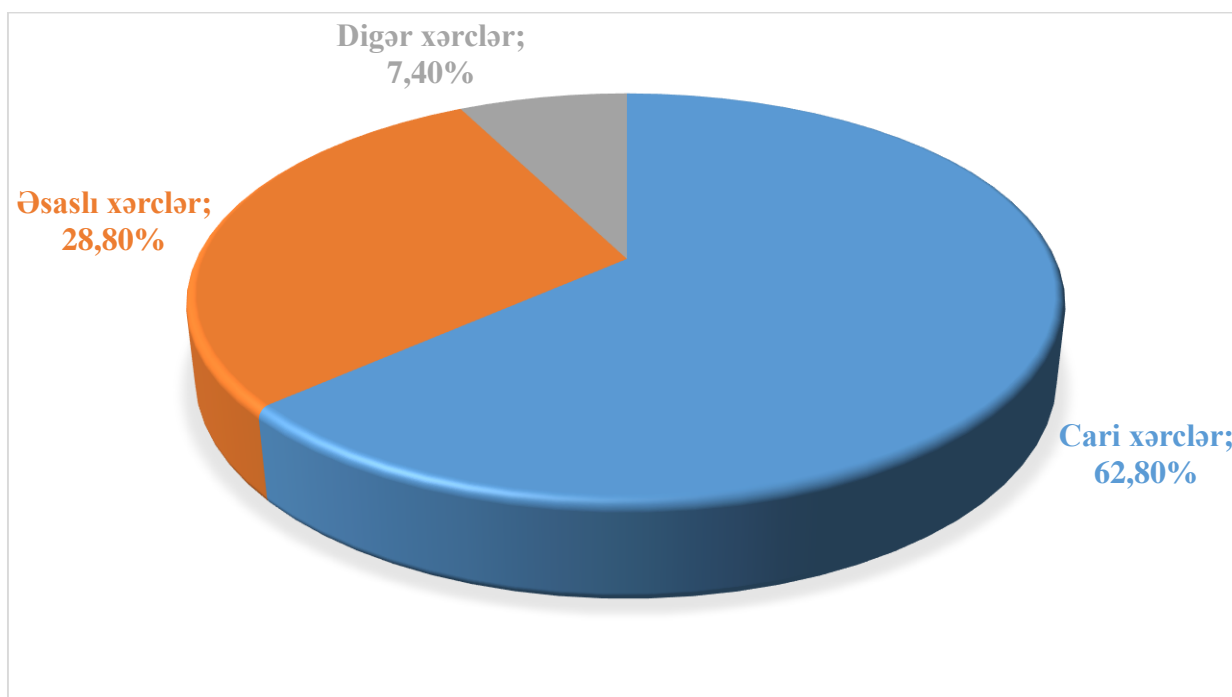
- Əsaslı xərclər. Burada əsas fondlara əsaslı vəsait qoyuluşu ilə bağlı binaların və tikililərin alınması, nəqliyyat vasitələrinin alınması , zəruri avadanlıq və uzun müddət istifadə olunan əşyaların alınması , bələdiyyə ərazisində sosial-mədəni obyektlər və məişət təyinatlı obyektlərin tikintisi, bələdiyyələrin inzibati və idarəetmə obyektlərinin tikintisi, bələdiyyə yollarının tikintisi, sair digər tikintilər , sosial-mədəni və məişət təyinatı olan obyektlərin əsaslı təmiri, idarəetmə və inzibati obyektlərin əsaslı təmiri, yolların əsaslı təmiri, sair digər əsaslı təmir ; bələdiyyə ehtiyatlarının yaradılması və bu ehtiyatları yaratmaq üçün əmtəə-material dəyərli vəsaitlərin alınması aid edilir.

Bunlarla yanaşı sair ehtiyatların alınması-torpağın alınması, qeyri-maddi aktivlərin alınması, əsaslı ödənişlər (transfərtlər) də buraya daxildir .

- Qaytarılmış məbləğ çıxıldıqdan sonra kreditlərin verilməsi - bələdiyyə orqanları daxilində qaytarılmış məbləğ çıxıldıqdan sonra kreditlərin verilməsi; bələdiyyə xaricində qaytarılmış məbləğ çıxıldıqdan sonra kreditlərin verilməsi aiddir. Buraya bələdiyyə tabeliyindəki müəssisələr eləcə də hüquqi və fiziki şəxslərə verilən ssudalar aiddir.

Azərbaycan Respublikasının büdcə xərclərinin inzibati təsnifatı (təşkilatlar üzrə) xərclərin dövlət büdcəsindən birbaşa, büdcə vəsaitlərinin baş sərəncamçıları üzrə bölgüsünü əks etdirən qruplaşdırılmasıdır. Yerli büdcələrdə həmçinin yerli sosial müdafiə, iqtisadi və sosial inkişaf, eyni zamanda ekoloji proqramların maliyyələşməsi üçün xərclər nəzərdə tutula bilər. Yerli büdcələrdə həmin ərazilərdə məskunlaşan və aztəminatlı əhali təbəqəsinə aid edilən mərhumların dəfn və yas mərasimlərinin təşkilinə yardım məqsədi daşıyan zəruri xərclər nəzərdə tutulur və öz təyinatı üzrə istifadə edilir. Yerli büdcənin xərc istiqamətləri müəyyən edilən zaman burada əmək haqlarına ayırmalar ümumi büdcənin əlli faizindən çoxunu təşkil edə bilməz. Bələdiyyələrin büdcəsindən pul vəsaitləri ayrılan zaman bu barədə bələdiyyə iclasının müvafiq qərarı olmalıdır və bu qərarla həmin vəsaitin təyinatı, məqsədi və dəqiqləşdirilmiş miqdarı qeyd olunmalıdır. DSK-nın dərc etdiyi 2017-ci il Bələdiyyə orqanlarının büdcəsinin icrasına dair statistik bülletendəki məlumatlara əsasən bələdiyyələrin xərclərinin aşağıda təqdim olunan şəkildə bölgüsünü göstərə bilərik. Qrafik 5-də qeyd olunanlar əsasında cari xərclərin bələdiyyə xərcləri içərisində əhəmiyyətli payı olduğunu demək olar. Ümumilikdə 2017-ci il üzrə cari xərclər 22431,8 min manat təşkil etmişdir ki, onun da 21092,7 min manatı bələdiyyələrin saxlanması xərclərinə aiddir. Burada ikinci sırada 1247,3 min manat məbləğ sosial təminat, sosial müdafiə xərclərinə aid edilir. Təhsil, səhiyyə xərcləri isə müvafiq olaraq 75,7 min manat və 16,1 min manat təşkil edir. Əsaslı xərclərdə isə ən çox vəsait mənzil-kommunal təsərrüfat xərclərinə sərf edilmişdir. 2017-ci il bələdiyyə büdcəsi xərc maddələrində ən yüksək payı 59 faiz olmaqla yerli özünüidarəetmə orqanlarının saxlanması xərcləri tutur. Daha çox vəsait ayrılmış sonrakı maddələr isə ardıcılıqla mənzil kommunal təsərrüfatı xərcləri 20 faiz, digər xərclər 7,4 faiz, nəqliyyat və rabitə xərcləri 7,2 faiz təşkil edir.

Qrafik 5: Bələdiyyə xərclərinin iqtisadi təsnifat üzrə bölgüsü (faizlə)

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır, <https://www.stat.gov.az/source/finance/> (2018)

Bələdiyyələrin Statusu Haqqında Qanunun 4, 5 və 6 maddələrinə əsasən, onların yerinə yetirməli olduqları vəzifələrin icrası üçün 2017-ci ildə sərf olunan vəsaitlər müvafiq maddələr üzrə qrafik 6-da mütləq dəyər ifadəsində verilmişdir. Göstəricilərə ümumi olaraq diqqət yetirdikdə yerli özünüidarəetmə orqanlarının təhsil və səhiyyə xərclərinin azlığı nəzərə çarpır. Bunlar ölkəmizdə bələdiyyələrin, fəaliyyət göstərdikləri ərazilərin sosial-iqtisadi həyatındakı passiv iştirakını açıqlamağa yetərlidir. Bələdiyyələrin hazırki maliyyə vəsaitləri ilə bu xərclərin çəkisində əsaslı dəyişikliklər aparılması mümkün deyil, bunun üçün ilk növbədə onların gəlirlərində köklü dəyişiklik etməyə ehtiyac vardır. Müasir dövrdə vətəndaşların gündəlik həyatının bir parçasını təşkil edən yerli xidmətlərin daha ətraflı və sürətli şəkildə təmin edilməsi üçün lazımi səviyyədə səlahiyyətlər əsasən yerli özünüidarələrə həvalə edilir və eləcə də bunların müqabilində məqbul səviyyəli maliyyə təminatı reallaşdırılır. Qrafik 6-da təqdim olunan məlumatlardan da aydın olduğu kimi, mövcud xərc paylanması, ölkəmizdə fəaliyyət göstərən bələdiyyələri yerli ictimai həyatda aktiv iştiraka, təşəbbüskarlığa təşviq edəcək səviyyədə deyil.

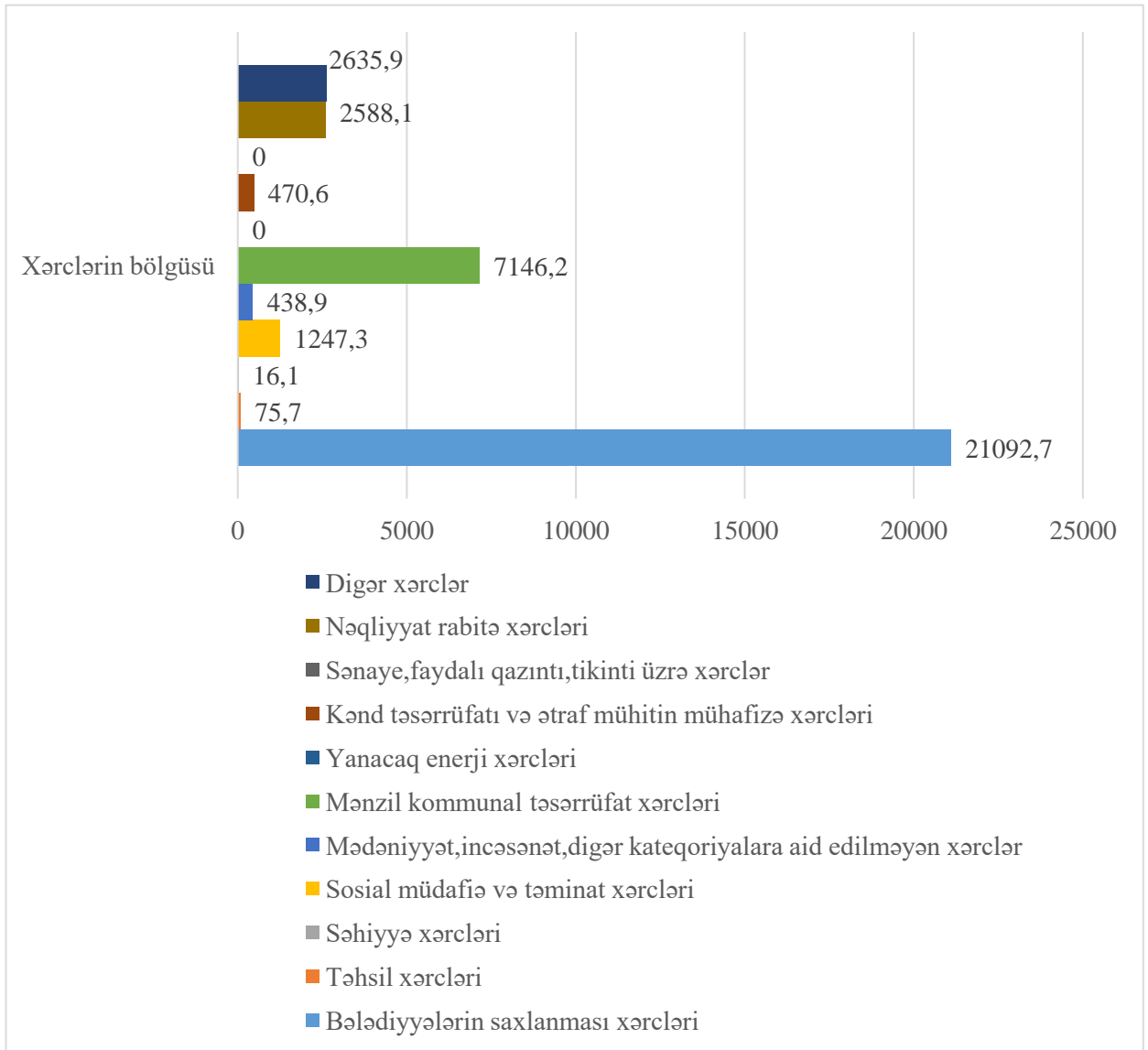
Bu problemlərin həlli isə mütləq şəkildə dayanıqlı gəlir bazası, güclü maliyyə sisteminin təşkil edilməsinə bağlıdır. Eyni zamanda bu gəlirlər elə səviyyədə təyin edilməlidir ki, yerli özünüidarəetmə orqanlarının, müasir dövlət idarəçiliyi sistemində bir çox nəzəriyyələrin, tədqiqatların nəticəsində beynəlxalq səviyyədə qəbul edilən statusuna, həmçinin inkişaf perspektivlərinə uyğun olsun. Eyni zamanda məlumdur ki, mükəmməl idarəetmə sisteminin yaradılmasında heç bir ölkə müvəffəq olmamışdır, hələ də bunu təmin edəcək mexanizmlər dünya üzrə mövcud deyil. Bu səbəbdən də ölkəmizdə mükəmməl yerli idarəetmə yaradılmasına çalışmaq deyil, beynəlxalq təcrübələr əsasında öz təstiqini tapmış və ölkənin iqtisadi-siyasi konyukturasına ən uyğun gələn variantların tapılması lazımdır.

Yalnız yuxarıda təqdim edilmiş əsaslarla start götürən yaxşılaşdırma tədbirləri, ölkəmizdə bələdiyyəçilik ənənələrinin tərəqqisində, yerli orqanların beynəlxalq səviyyədə qəbul edilən inkişaf indekslərinə çatmasında, əhali arasında yerli idarəetmə ideyalarının geniş şəkildə formalaşmasında yeni mərhələnin başlanğıcı ola bilər.

Yerli büdcələrin xərclərinin öz gəlirləri ilə təmin olunmayan hissəsi yəni büdcə kəsri dövlət büdcəsindən alınmış dotasiya ilə örtülə bilər. Dövlət büdcəsindən dotasiya, subvensiya və ssuda almış yerli büdcələrin xərclərinin hesablanmasında tətbiq olunan normativlər dövlət büdcəsi xərclərinin hesablanması üçün tətbiq olunan xərc normativlərindən yüksək olmamalıdır. Veriləcək dotasiyaların həddinin hesablanmasında bələdiyyələrin ərazisində yaşayan əhalinin sayı, ölkənin maliyyə ehtiyatlarının formalaşmasında onların xüsusi çəkisi, bələdiyyənin gəlir və xərcləri, bələdiyyəyə daxil olan yaşayış məntəqələrinin cəbhə xəttində, sərhəd bölgəsində, dağlıq ərazidə yerləşməsi, yerli əhalinin yaşayış səviyyəsi, həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan sosial-iqtisadi layihələr nəzərə alınmalıdır. Yerli özünüidarəetmə sisteminin ən vacib parçası olan bələdiyyələrin maliyyə quruluşu, müvafiq ərazidə təqdim olunan xidmətlərin keyfiyyətini və həcmi müəyyənləşdirən ən önəmli ünsürdür. Yerli əhəmiyyətli gəlirlər, dövlət büdcəsindən bələdiyyə büdcələrinə ayrılan vəsaitlər və digər mənbələrdən əldə edilən gəlirlərin təşkil etdiyi maliyyə

resursları ilə yanaşı, xərclərin də effektivliyi və məhsuldarlığı yerli orqanların maliyyə quruluşunda vacib rol oynayır.

Qrafik 6: Bələdiyyə xərclərinin ayrı-ayrı maddələri əsasında 2017-ci il üzrə paylanması (min manat)

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır, <https://www.stat.gov.az/source/finance/> (2018)

Hazırda dünya təcrübəsinə hədəflərə istiqamətlənən, yəni performans əsaslı büdcə tərtibi geniş yayılmışdır. Bu tip büdcələrdə, büdcə xərcləri icra olunacaq konkret proqramlar görə bölünür və həmin büdcə xərcləri ilə əldə olunacaq nəticələr müqayisəli formada göstərilir. Büdcə xərclərinin bu şəkildə təqdim olunması xərclərin əhaliyə nələr gətirəcəyini göstərir, nəticədə büdcə vəsaitlərinin nə qədər

səmərəli xərcləndiyi də aydın görünür. Bu cür təqdimat bələdiyyələrin seçicilər qarşısındakı məsuliyyətini artırır və cəmiyyətə onların fəaliyyətini qiymətləndirmək üçün imkan yaradır. Hazırki şəraitdə şəhər əhalisinin durmadan artması nəticəsində yerli xidmətlərə olan tələb də artmaqdadır belə bir şəraitdə bələdiyyələrin xərclərinin tənzimlənməsinə də böyük ehtiyac duyulur.

III FƏSİL. YERLİ ÖZÜNÜİDARƏETMƏ ORQANLARININ MALİYYƏ PROBLEMLƏRİ VƏ HƏLLİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Bələdiyyələrin fəaliyyətində maliyyə problemlərinə yanaşma və onların səbəblərinin müəyyənləşdirilməsi

Azərbaycanda mərkəzi idarəetmə ilə yerli özünüidareətmə arasındakı əlaqələr, davamlı prinsiplərə əsaslanma meyli göstərsə də bunu hələ tam olaraq həyata keçirmək mümkün olmamışdır. Ölkəmizdə yerli özünüidarəetmədə müstəqillik prinsipləri əsas götürülsə də, onun tətbiqindən, bu sahədəki özünüidarə ənənələrinin azlığından və ərazi müxtəlifliyindən meydana çıxan bir sıra problemlər yaşanmaqdadır.

Verimli gəlir mənbələrinin bir çoxu mərkəzi idarəetmə orqanlarına həvalə edilmiş və bələdiyyələr isə onlara ayrılan gəlirləri məhsuldar şəkildə istifadə edə bilməyəcək vəziyyətdədirlər. Yerli özünüidarəetmə orqanlarının gəlirləri olduqca aşağı səviyyədədir və dövlət tərəfindən göstərilən yardım obyektiv meyarlara deyil onların özlərinin tələbinə əsaslanaraq həyata keçirilir. Nəticədə, bələdiyyələr onlara ayrılan gəlirləri əldə edə bilmir və onsuz da aşağı səviyyədə olan dövlət yardımlarından asılı hala düşürlər.

Hazırda bələdiyyələrin fəaliyyətlərində aşağıdakı bir sıra problemlər aktualdır:

- Mərkəzi idarəetmə ilə yerli idarəetmə arasında vəzifə və səlahiyyətlərin bölüşdürülməsində ayrıca fərqlərin müəyyənləşdirilməməsi;
- Bələdiyyələrin kifayət qədər maliyyə zəmanətlərinin olmaması;
- İqtisadi inkişaf sahəsində mərkəzi idarəetmə və yerli idarəetmə arasında qarşılıqlı tənzimləmə mexanizmlərinin olmaması;
- Yerli problemlərin əsaslı həlli üçün tətbiq oluna bilən mexanizmlərin olmaması.

Bələdiyyələrin sosial-iqtisadi inkişafı üçün yerli idarəetmə xüsusiyyətləri çərçivəsində inkişaf proqramlarının hazırlanması məqsədəuyğundur. Bu üsulla sosial-iqtisadi məsələlərin təhlil strategiyasının müəyyən edilməsi və onun tətbiqi

üçün resursların kompleks müəyyənləşdirilməsi yerli problemlərin həllinə gətirib çıxarır. Hazırki problemlərdən digəri isə, gəlir və xərc mənbələrinin müxtəlif xüsusiyyətlərə sahib olmasıdır. Bələdiyyə xərclərinin getdikcə artdığı halda, gəlirlərdəki artım bu xərclərin ödənilməsini tam təmin edəcək səviyyədə deyil. İnvestisiya ilə bağlı xərclər də gəlirlər və transferlərdən asılı olduğu üçün kifayət qədər səmərəli deyil.

Aşağı səviyyədə olan gəlirlər, investisiya və cari xərclərə mənfi yöndə təsir edir. Belə ki, 2017-ci ildə bələdiyyə büdcələrinin xərcləri 35 milyon 711 min 500 manat təşkil etmişdir ki, onun da içerisindən sənaye və tikinti xərclərinin payı sifra bərabərdir (Bələdiyyə orqanının büdcəsinin icrasına dair statistik bülleten, 2017, səh. 12). Eyni sözləri 2015 və 2016-cı illər bələdiyyə büdcələri üçün də qeyd etmək olar.

Bütün bunlar bələdiyyə investisiyaları üçün digər gəlir mənbələrinin yaradılmasının vacibliyini önə çıxarır. Bələdiyyələrin inkişaf proqramları çərçivəsində borclanma və ya yeni maliyyə mənbələrinin axtarılması sahələrinə diqqət edərək, bu variantların tətbiq edilməsi yönündə tədbirlər planı hazırlamaq lazımdır. Əslində isə bələdiyyələrə verilən maliyyə mənbələrinə yenidən baxmaq lazımdır. İlk öncə xərclər gəlirlərə uyğun olaraq həyata keçirilməlidir. Bələdiyyə investisiyalarının böyük həcmli maliyyə vəsaitləri və uzun müddət tələb etməsi nəzərə alınaraq onlara dövlət tərəfindən uzunmüddətli borc vəsaitləri və ya kredit verə biləcək mexanizmlərin yaradılması vacibdir.

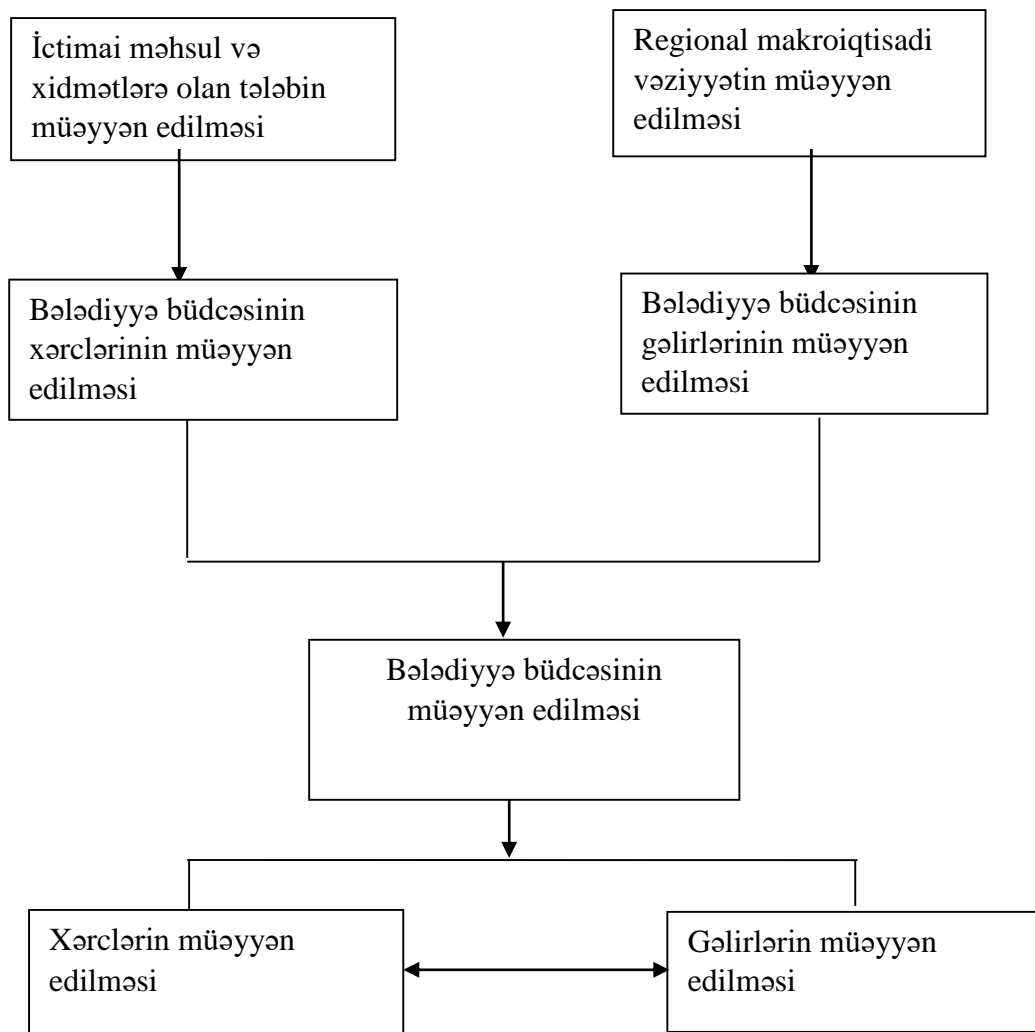
Bələdiyyələrin bir çoxunda cari xərclər mülkiyyətin özəlləşdirilməsindən gələn gəlirlər hesabına ödənilir. Bu da uzun müddətdə mənfi təsirlər göstərir. Bütün bu mənfi təsirləri aradan qaldırmaq məqsədilə, bələdiyyələrin dayanıqlı büdcə sistemi qurulmalı və həyata keçirilməsi prosesi yenidən təşkil edilməlidir. Əvvəlcə, bələdiyyələrin cari xərcləri və investisiya xərcləri öncədən təyin olunmalı və hansı mənbələrdən dəstəklənəcəyi qərarlaşdırılmalıdır.

Xərc maddələri gəlir mənbələri ilə balanslaşdırılmış şəkildə müəyyənləşdirilməlidir və ya dövlət tərəfindən dəstəklənməlidir. İnvestisiya xərcləri uzunmüddətli olduğu və böyük maliyyə vəsaitləri tələb etdiyi üçün bələdiyyələrin

investisiya planlarına daxil edilməlidir. Ümumilikdə bələdiyyələrin inkişaf planları 5 və ya 10 illik müddəti əhatə edir. İnkişaf planında bələdiyyənin sosial-iqtisadi, maliyyə və iqtisadi inkişaf göstəricilərinin qiymətləndirmələri, eyni zamanda təklif olunmuş planda inkişaf strategiyalarının həyata keçirilməsi üçün lazım olan maliyyə resursları da müəyyən edilməlidir.

Eyni zamanda yerli özünüidarəetmə orqanlarının vergi gəlirləri öncədən təxmini rəqəmlərlə müəyyən edilməlidir. Bu rəqəmlərin müəyyənləşməsində yerli idarəetmə orqanının fəaliyyət göstərdiyi regionun sosial-iqtisadi vəziyyəti də nəzərə alınmalıdır. Regionların iqtisadi vəziyyəti əsas olaraq gəlir və ödənişlərdən asılıdır, bu da təbii olaraq bələdiyyələrin gəlir mənbələri deməkdir.

Qrafik 7: Yerli büdcə layihəsinin proqnozlaşdırılması:

Mənbə: Disertasiyada tövsiyə olunan təkliflər əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Azərbaycanda bələdiyyə orqanlarının inkişafı üçün regional inkişaf proqramları mərkəzi və yerli idarəetmə orqanları ilə birlikdə hazırlanmalıdır. Ölkəmizdə mövcud olan iqtisadi rayonların hər biri ayrı-ayrılıqda fərqli sosial-iqtisadi xüsusiyyətlərə malikdir. Regional inkişaf proqramları, yerli özünüidarəetmə orqanlarının inkişaf proqramlarına uyğun olmalıdır çünki, ayrıca bələdiyyələrin inkişafı regional inkişafa da gətirib çıxaracaqdır.

Bələdiyyələrin Statusu haqqında qanunda deyildiyi kimi, yerli idarəetmələr sosial müdafiə və sosial inkişaf, iqtisadi inkişaf eləcə də ekoloji proqramlarda dövlət tərəfindən həyata keçirilən inkişaf proqramlarında nəzərdə tutulmayan və yaxud onlara əlavə olaraq nəzərdə tutulan məsələləri həll edirlər. Regional inkişaf proqramlarının və yerli idarəetmələrin məhsuldar ola biləcəyi mövzulardan ən önəmlisi turizm sahəsi ilə əlaqəlidir. Ölkənin bir çox regionlarının turizmə əlverişli olması və yerli idarəetmə orqanlarının mahiyyəti etibarilə bu işin içərisində yer ala bilməsi üçün səlahiyyətlərinin olması bu proqramların həyata keçməsinə sürətləndirən amildir.

Bələdiyyələr investorların diqqətini cəlb etmək potensialına sahibdirlər. Yerli inkişaf proqramlarının hazırlanması və tətbiqi üçün hazırkı vəziyyətdə bələdiyyələrin dövlət tərəfindən dəstəklənməsinin gücləndirilməsi lazımdır çünki hazırda bələdiyyə büdcələrinin xərcləri içərisində turizmə ayrılan vəsait sifra bərabərdir (Bələdiyyə orqanının büdcəsinin icrasına dair statistik bülleten, 2017, səh. 12).

Yerli idarəetmələrə dəstək proqramının məqsədi bələdiyyələrin regional inkişaf proqramlarında başlıca rol almalarına imkan yaratmaqdır. Dövlət, yerli idarəetmələrin vəzifə və səlahiyyətlərinin tam şəkildə tətbiqinə, onların inkişafına, əksmərkəzləşmə prinsiplərinə uyğun olaraq bir sıra vəzifələrin yerli orqanlara həvalə edilməsinə, bələdiyyələrin maliyyə təhlükəsizliyinin təmin olunmasına nail olmaq məqsədilə onlara dəstək verməlidir. Bütün bunlar da öz növbəsində güclü yerli idarəetmənin tətbiqinə gətirib çıxaracaqdır.

Maliyyə vəsaitlərinin yetərsizliyindən yaranan problemlərin həlli məqsədi ilə, bələdiyyələrin gəlir əldə etməsinə istiqamətlənən investisiya planlarının hazırlanıb

tətbiq edilməsi vacibdir. Bu tədbirlər vasitəsilə onlar, özlərini dövlətin maliyyə yardımları asılılığından xilas edib, müstəqil şəkildə fəaliyyət göstərə bilmə qabiliyyətinə sahib olacaqlar. Yerli özünüidarələrin investisiya siyasətinin ümumi quruluşu aşağıdakı kimi ola bilər:

- Bələdiyyə əhalisinin gündəlik həyatını təşkil edən sosial-iqtisadi və ekoloji problemlərin müəyyənləşdirilməsi və onların bələdiyyələrin sosial-iqtisadi siyasəti ilə əlaqələndirilməsi,
- İnvestisiya siyasətinin yerli strateji mənbələrinin müəyyənləşdirilməsi
- Yerli büdcənin gücləndirilməsi və yeni iş yerləri üçün daxili və xarici investorların diqqətini cəlb etmək,
- Bələdiyyələrin investisiya siyasətinin milli investisiya siyasəti ilə uzlaşması,
- İnvestisiya resurslarının müəyyən edilməsi, onların səmərəli istifadəsi və buna nəzarət edilməsi,
- İqtisadiyyat nazirliyinin “İnvestisiya Xəritəsi” əsasında bələdiyyələrin yatırım planlarının hazırlanması və bunun reallaşdırılması.

Əhali sayındakı artımın və paralel olaraq şəhərləşmənin sürətlənməsi səbəbi ilə bələdiyyələr yerli xidmətlərin təqdim edilməsi sahəsini genişlənməkdə, yerli əhali isə tələb və istəklərini daha keyfiyyətli xidmət almaq baxımından artırmaqdadır. Bələdiyyələrin yerli əhalinin bu tələblərinə cavab verə bilməsi isə infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsinə istiqamətlənən investisiyalarla mümkün ola bilər. Bu baxımdan bələdiyyə gəlirlərinin investisiya xərclərini qarşılaya biləcək səviyyədə olmaması onların investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsində xarici mənbələrdən istifadə etməsinə məcbur edir.

Yerli özünüidarəetmə orqanların xarici maliyyə mənbələrindən istifadə etməsi istiqraz buraxılışı ilə reallaşır. Bələdiyyələr xarici resurslardan istifadə edərkən diqqət etmələri vacib olan məsələ istifadə olunan xarici resursun ödəmə müddəti ilə, maliyyələşdiriləcək investisiya layihəsinin gəlir gətirə bilmə müddətidir. Belə ki, investisiya layihələri reallaşdırıldıqdan sonra ondan gözlənilən gəlirləri gətirməsi uzun müddəti əhatə edə bilər, bu səbəbdən layihə maliyyələşməsində istifadə olunacaq xarici resursların geri ödəmə müddəti bu vaxtla uyğunlaşdırılmalıdır.

Xarici investorları özlərinə uyğun sahələrə cəlb etməklə vergi potensialını artırmaq və beləcə bələdiyyə büdcəsinin gücləndirilməsinə nail olmaq olar. Lakin xarici investorlara həddən artıq imtiyazlar tanındıqca bələdiyyələrin bir çox səlahiyyətləri məhdudlaşdırılır və bu da gələcəkdə mənfi nəticələrə səbəb ola bilər. Bunun üçün yerli özünüidarəetmə orqanları borclanma və ya investisiya məqsədlərlə vəsait axtarışında daim dövlətlə əlaqəli fəaliyyət göstərməlidir.

3.2. Yerli özünüidarəetmə orqanlarının yeni maliyyələşmə mənbələrinin araşdırılması və bu sahədə xarici ölkə təcrübələrinin tədqiqi

Ümumilikdə bələdiyyə büdcələrinin gəlirlərinin artırılması üçün gəlir maddələri ayrı-ayrılıqda diferensiallaşdırılmalı, eləcə də dayanıqlı və davamlı gəlir gətirə biləcək maliyyə resursları formalaşdırılmalıdır.

Bu istiqamətdə xarici ölkələrin müvafiq sahədə təcrübələri dəyərləndirilərək, ölkə praktikasına və qanunvericiliyinə uyğunlaşdırılması təmin edilməlidir. Dayanıqlı bələdiyyə maliyyəsinin təşkili baxımından Türkiyə bələdiyyələrinin təcrübələrini, bu sahədəki qanunvericilik aktlarını incələmək daha məqsəduyğun olacaqdır. İlk olaraq onların gəlirlərinin təsnifatını incələyək. Türkiyə bələdiyyələrinin gəlir mənbələri 5393 nömrəli “Belediye Kanunu”na əsasən aşağıdakı kimidir:

- Bələdiyyələrə ayrılmış vergilər, rüsumlar, ödənişlər;
- Dövlət büdcəsinin vergi gəlirlərindən əldə olunan pay;
- Dövlət və özəl müəssisələr tərəfindən həyata keçirilən ödənişlər;
- Daşınar və daşınmaz əmlakın satışı, kirayə verilməsi və başqa surətdə dəyərləndirilməsindən əldə olunan gəlirlər;
- Bələdiyyə məclisi tərəfindən müəyyən olunan tariflər əsasında, göstərilən xidmət qarşılığında əldə olunan gəlirlər;
- Faiz və cərimələr;
- Yardımlar;
- Digər gəlirlər.

Bu gəlirlər sırasından ən çox diqqəti cəlb edən isə şübhəsiz ki, dövlət büdcəsinin vergi gəlirlərindən ayrılan paylardır. Bu payların 80%-i bələdiyyə əhalisinin sayı, 20%-i isə bələdiyyələrin inkişaf indeksi göstəricilərinə əsasən hesablanır ki, bu indeks də Kalkınma Bakanlığı tərəfindən müəyyən edilir. Bələdiyyələrin dövlət büdcəsinin vergi gəlirlərindən əldə edəcəkləri paylarının miqdarı 5779 sayılı “İl özel idareleri ve belediyelere genel bütçe vergi gelirlerinden pay verilmesi hakkında” qanuna əsasən 2,85% -dir, bu miqdar isə Bakanlar Kurulu tərəfindən iki dəfə artırıla bilər (Egeli H., Diril F., 2012, səh. 38). Payların verilməsində bələdiyyələrin inkişaf xüsusiyyətlərinin, əhali sayının da nəzərə alınması kimi nüanslar isə ayrılan vəsaitdən əldə olunacaq səmərəliliyi artıran faktor kimi çıxış edir.

Ölkəmizdə dövlət idarəetməsi ilə yerli özünüidarəetmələr arasında münasibətləri tənzimləyən bir mexanizmin olmaması bələdiyyələrin maliyyə baxımından çətinliklər yaşamasına səbəb olan amillərdən biridir. Bir çox ölkələrdə mərkəzlə yerli orqanlar arasında bu cür mexanizmlərin olduğunu görə bilərik. Türkiyə nümunəsində mərkəzi idarəetmə və yerli orqanlar arasındakı maliyyə münasibətlərini tənzimləyən mexanizm kimi “İller Bankası” çıxış edir.

Cumhuriyyətin elan olunmasından sonra Türkiyədə, ölkənin hər yerində geniş əhatəli, sürətli inkişafa səy göstərilməyə başlandı. Bu inkişaf fəaliyyətlərinin reallaşmasında Türkiyənin müasir, modern şəhərlərinin yaradılması layihələri əhəmiyyətli yer tuturdu. Lakin bu layihələrdə əsas rol oynayan bələdiyyələrin başlıca vəzifələrindən olan şəhər infrastrukturunu üçün investisiyalarını həyata keçirməsi üçün aşağı faizli eyni zamanda uzunüddətli kredit vəsaitləri lazım idi. Ölkə iqtisadiyyatındakı maliyyə mənbələri çatışmazlığı və bunun təsiri nəticəsində banklardan alınan kreditlərin yüksək faiz dərəcələri bələdiyyələrin arzuolunan investisiyaları həyata keçirməsinə mane olurdu. Bundan əlavə mərkəzi hökumətin həmin dövrdə həyata keçirdiyi siyasət səbəbilə resurslar əsasən sənaye investisiyalarına yatırılırdı.

Bütünlükdə yuxarıda qeyd edilən bu səbəblərə görə bələdiyyə gəlirlərinin bir hissəsinin, yeni yaradılacaq mərkəzi bir qurumda toplanaraq, prioritet yaşayış

sahələri başda olmaq üzrə şəhərlərin infrastruktur problemlərinin aradan qaldırılmasında istifadə edilməsi fikri meydana gəldi (Berk A., 2003, səh. 79). Bələdiyyə bankının qurulmasına dair ilk addımlar 1930-cu ildə çıxarılmış 1580 nömrəli “Belediye Yasası” ilə atılmışdır. Bu qanunla, bəhs edilən infsastruktur investisiyalarının həyata keçirilə bilməsi üçün qeyd edildiyi kimi bələdiyyə gəlirlərindən müəyyən bir nisbətdə vəsait tutularaq həmin məbləğin bir bankda toplanması təmin edilmişdir. Ölkənin hərtərəfli mütərəqqi inkişafı üçün 1933-cü ildə 2301 nömrəli qanunla “Belediyeler Bankası” yaradılmışdır. Sonralar bankın adlandırılması və bir sıra səlahiyyətlərində müxtəlif dövrlərdə müəyyən dəyişiklər edilmişdir.

Bank son olaraq həyata keçirilən hüquqi tənzimləmələr və sahədə aparılan araşdırmalar nəticəsində, yerli və qlobal konyuktura uyğun bir qurum yaradılması məqsədilə 26.01.2011-ci il tarixli 6107 nömrəli qanuna əsasən “İller Bankası Anonim Şirketi” adlandırılmağa başlandı. Bu qurumun əsasən yerli özünüidarəetmə orqanlarına kredit verib, onları dəstəkləyən bir qurum olmasına rəğmən, investisiya fəaliyyətlərindəki rolunun istənilən səviyyədə olmaması, bankın mövcud şərtlərə uyğun daha səmərəli və effektiv şəkildə xidmət həyata keçirən İnkişaf və investisiya bankına çevrilməsi zərurətindən bu dəyişikliklər edilmişdir. Müvafiq hüquqi tənzimləmələrdən sonra “İller Bankası A.Ş.” 6107 sayılı qanunda göstərilən müddəalara əsasən 5411 nömrəli “Bankacılık Kanunu”na tabe olan, hüquqi şəxs statusuna sahib inkişaf və investisiya bankına çevrilmişdir. Bu struktur islahatı ilə investisiya və inkişaf bankı statusuna sahib olan bankın məqsədi “İller bankası A.Ş.” haqqında 6107 sayılı qanunun üçüncü maddəsində bu şəkildə ifadə edilmişdir: il özəl idareləri, bələdiyyələr və əlaqəli təşkilatların maliyyə ehtiyaclarını qarşılamaq, bu qurumların sərhədləri daxilində yaşayan əhaliyə yerli ictimai xidmətlər göstərməklə bağlı layihələri hazırlamaq, bu qurumlara məsləhət xidmətləri göstərmək və texniki mahiyyətli layihələrdə infrastruktur işlərinin həyata keçirilməsində köməklik göstərmək və hər cür inkişaf və investisiya bankçılığı işlərini yerinə yetirmək. Bu məqsədləri həyata keçirmə mərhələsində bank:

- Bələdiyyə və xüsusi əyalət idarələrini qısa, orta və uzunmüddətli nağd və nağdsız kreditlərlə təmin edə bilər,
- Fəaliyyət sahələri əhatəsində müxtəlif araşdırma, layihə işləri, tövsiyələr edə bilər və texniki dəstəyi təmin edə bilər,
- Şirkət yarada bilər və sığorta işləri həyata keçirə bilər,
- Ölkə daxilində və xaricdə filial və təmsilçilik ofisləri açar,
- Ölkədaxili və xarici maliyyə qurumlarıyla hər növ işbirliyi həyata keçirə bilər, onların qoşulduğu milli və beynəlxalq təşkilatlara qoşula bilər, eyni zamanda bu təşkilatlardan pul və kapital bazarlarından və müxtəlif fondlardan vəsait cəlb edə bilər,
- Bankın məqsədləri çərçivəsində hər növ inkişaf və investisiya bankçılığı fəaliyyətləri həyata keçirə bilər,
- Müvafiq nazirliyin tələbi ilə şəhər layihələri və infrastruktur işləri edə və etdirə bilər,
- Gəlir məqsədilə daşınmaz əmlak layihələrini tətbiq edə və ya etdirə bilər.

Bankın kapitalı, mövcud qanunvericilik aktlarının tələblərinə əsasən il özəl idareləri və bələdiyyə büdcəsi vergi gəlirlərindən ayrılan 2%-lik pay, bankın illik gəlirinin 30%-ndən və ölkə qanunvericiliyinə uyğun qazanılmış vəsaitlərlə həyata keçirilən yardımlardan əmələ gəlir.

Beləliklə bankın kapital quruluşunda hər hansısa bir səhmdarın üstünlüyünü qeyd etmək olmaz. “İlbank” 9 milyard kapitalla yaradılmış və kapital miqdarı Nazirlər kabineti qərarları ilə 5 dəfə artırıla bilər. 2014-cü ildə kapital artımına başlayaraq hazırkı 18 milyardlıq kapital səviyyəsinə çatmışlar.

Bank yerli qurumlara kredit verməklə yanaşı, bu qurumların edəcəkləri yerli xidmətlərlə bağlı fəaliyyətləri onlar adından birbaşa həyata keçirərkən heçbir şəkildə gəlir məqsədi güdmür. İlbank yerli orqanlarla maliyyə əməliyyatlarını heç bir problem yaşamadan davam etdirir, belə ki ümumi büdcədən bələdiyyə və xüsusi əyalət idarələrinə ayrılan paylar qanuna əsasən burada toplanır və bank vasitəsilə paylanır. Verilən kreditlərin ödənişləri əlaqəli yerli idarəetmə qurumunun payından tutulur, qalan hissə bu qurumlara ödənilir (Gümüş M., Yereli A.B, 2016, səh. 228).

Bankının əsas missiyası, yerli idarəetmə orqanlarının maliyyə problemlərini həll etmək, kapital qoyuluşlarını dəstəkləmək və onların əsas vəzifələri olan abadlıq, yenidənqurma, infrastruktur sahəsində öz geniş texniki heyəti ilə yardımçı olmaqdır. Qeyd edilən bu vəzifələr bu orqanın bir dövlət qurumu olaraq, inşaat sektoru, bank sektoru və dövlət idarəetməsi kimi üç fərqli ünsürü özündə necə cəmləşdirdiyini göstərir. “İlbank A.Ş.” bütün bu xüsusiyyətləri ilə ölkənin olduğu sosial-iqtisadi şərait və ehtiyacları istiqamətində inkişaf edən özünəməxsus quruluşa sahib bir yerli özünüidarə bankıdır. Göstərdiyi fəaliyyətə əsasən onun üç əsas funksiyasını qeyd etmək olar: investisiya, kredit və səhmdarlarına vasitəçilik etmək. Bankın vasitəçilik fəaliyyətini maliyyə və texniki məsələlər olmaq üzrə iki yöndən dəyərləndirmək lazımdır. Maliyyə cəhətdən bank yerli idarələrin bir-biri arasında, bələdiyyələrlə maliyyə sistemi arasında və yerli özünüidarəetmə orqaları ilə dövlət arasında pul vəsaitlərinin hərəkətini tənzimləməkdədir. Texniki vasitəçilikdə fəaliyyəti isə yerli idarəetmələrlə inşaat və sənaye sektoru arasında münasibətləri qurmaq və istiqamətləndirməkdir. Texniki baxımdan həyata keçirilən bu vasitəçiliklə bələdiyyələrin abadlaşdırılmasının, inkişaf planlarının, ərazinin cari ehtiyaclarının qrantlarla qarşılınması da mümkündür. Ölkəmizdə bu bank təcrübəsinin tətbiqinin yerli idarəetmə sahəsində dəyişiklərə səbəb olacağını qismən də olsa görə bilmək üçün bank fəaliyyətinin GZİT (SWOT) analizini aparmaq kömək olacaqdır.

Yerli özünüidarələrə maliyyə vasitəçiliyinin həyata keçirilməsi sahəsində ehtiyacın mövcudluğu yalnız ölkəmiz üçün xarakterik deyildir. Xüsusilə Qərbi Avropada bu tələbat ötən əsrdə xüsusilə özünü biruzə vermişdir. 19-cu əsrdən etibarən inkişaf etməyə başlayan belə maliyyə quruluşları, bir sıra bələdiyyələrin banklardan və ya istiqraz bazarlarından məqbul şərtlərdə kredit alması sahəsində qarşılaşdıqları çətinliklər nəticəsində meydana çıxmışdır. Resurs yaratma qabiliyyəti, maliyyə bazarlarına çıxmaqda asanlıq, daha münasib şərtlərlə borc əldə etmək şansı, layihələrin maliyyələşməsində davamlılıq, yerli müstəqilliyin artırılması, dövlət büdcəsi üzrərindəki yükün azaldılması, resursların səmərəli istifadəsi bankın yaranma səbəbləri içərisində sıralana bilər.

Cədvəl 5: İlbank A.Ş.-nin GZİT təhlili

Güclü tərəflər	Zəif tərəflər
<p>Güclü və köklü korporativ quruluş</p> <p>Geniş təcrübə</p> <p>Təcrübəli peşəkar heyət</p> <p>Daxili və xarici bazarlarda yüksək etibarlılıq</p> <p>Geniş bazar payı</p>	<p>Səhmlərdən aşağı gəlirlilik</p> <p>Bazar alətlərinin məhdudluğu</p> <p>Xarici resurslardan asılılıq və həmin resursların məhdudluğu</p> <p>İqtisadi-siyasi dəyişikliklərə yüksək həssaslıq</p>
İmkanlar	Təhlükələr
<p>Beynəlxalq maliyyə qurumlarının banklarla işləməyə maraq göstərməsi</p> <p>Daxili tərəfdaşlarla beynəlxalq layihələrin keçirilməsi imkanı</p> <p>Xüsusi layihələr üçün bank büdcəsinə vəsaitlərin transferi imkanı</p> <p>Beynəlxalq standartlara uyğunlaşma çərçivəsində təşkil olunan yeni layihələrə xidmət edilməsi</p>	<p>Yüksək maliyyələşdirmə öhdəlikləri ilə əlaqədar xarici resurslardan asılılığın artması</p> <p>Bankın fəaliyyətinə mənfi təsir edə biləcək qanunvericilik dəyişiklikləri</p> <p>Borclanma xərclərinin artması</p>

Mənbə: İlbank A.Ş.-nin fəaliyyət strategiyasının araşdırılması nəticəsində müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Bələdiyyələrin xarici resurslarla maliyyələşməsi zamanı istiqraz satışı üsulunu seçməsinin səbəblərini aşağıdakı kimi açıqlamaq mümkündür (Ökmen U., Çağatay U., Görmez A.B., 2013, səh. 147):

- Banklara nisbətə daha uzunmüddətli resurs təmin edilir. Uzunmüddətli resurs büdcənin gəlirlərlə bağlı risklərini aşağı salır və xərclərin davamlı olaraq ödənilməsini təmin edir;
- İstiqraz buraxılışı ilə banklara nisbətən daha ucuz resurs təmin edilməsi mümkündür. Misal üçün, xarici valyutada faizlər ölkədaxili faizlərdən aşağı olduğundan yerli özünüidarəetmələr, məzənnə dəyişiklikləri risklərini də

nəzərə alaraq daha aşağı faiz dərəcələri ilə xarici borclanmanı reallaşdırıla bilərlər. Həmçinin banklar dövrü olaraq faiz dərəcələrini dəyişdirə bildikləri halda, istiqrazların kupon faizinin stabil olduğu təqdirdə istiqraz buraxılışı banklardan daha ucuz resurslar təmin edir .

Yaxşı təşkil olunmuş istiqraz bazarının mövcudluğuna əlavə olaraq bələdiyyə istiqrazları üçün bir digər şərt onların kredit reytingi göstəriciləridir. Belə ki, kredit reytingi borcu geri ödəyəbilmə səviyyəsini müəyyənləşdirən göstəricidir hansı ki, onun da əsasında dayanan kredit riskidir. Bələdiyyələrin kredit riski, onların maliyyə quruluşunda meydana gələ biləcək mənfi istiqamətli dəyişmələ və həyata keçirilən investisiya layihələrindən gözlənilən gəlirlərin əldə edilməməsi səbəbindən istiqraz sahiblərinə vaxtında və tam şəkildə ödənişlərin edilməməsi ilə yaranır. Kredit reytinglərini müəyyənləşdirmək üçün bu sahədə ixtisaslaşan beynəlxalq kredit reyting agentlikləri fəaliyyət göstərir. Bu agentliklər investisiya üçün lazımı dəyərləndirmələri apararkən, onun gəlir gətirib-gətirməyəcəyini araşdırmır, investora alışı-satışı istiqamətində tövsiyələr və yatırımın düzgünlüyü barədə məlumat vermirlər. Bunun əvəzinə borclu tərəfin borcu tam şəkildə və vaxtında ödəyə bilmə qabiliyyətini dəyərləndirir. Kredit reytingi göstəriciləri investora üçün əhəmiyyətli olmaqla yanaşı eyni zamanda həm də istiqraz satışını həyata keçirən qurum üçün də faydalıdır. Bu dəyərləndirmələrin bələdiyyələrin uğurlu fəaliyyəti üçün aşağıdakı faydaları ola bilər:

- İntestisiya potensialını artırır və istiqrazlarla bağlı risk faktorları haqqında investora məlumatlı olmasını təmin edir;
- İstiqrazları yerli və xarici investora üçün cəlbedici edir;
- Bələdiyyələrin kredit reytingi haqqında icimaiyyətə məlumat verir və bələdiyyə nümayəndələrinin gələcəkdə reytinglərini yüksəltmək üçün maliyyə alətlərini inkişaf etdirməsinə sövq edir.

Kredit dəyərləndirmələri istiqraz satışı ilə bağlı yarana biləcək riskləri müstəqil olaraq yoxlayan, nəzarət edən təşkilatlar tərəfindən aparılır. Bir çox reyting agentlikləri olmasına baxmayaraq dünyada ən çox tanınan üç təşkilat var. Bunlar Standard&Poor's, Fitch Ratings və Moody's Investors Service-dir. Məlumat üçün

aşağıda cədvəl 6-da Fitch Raitings agentliyinin reyting dərəcələndirmə göstəriciləri qeyd olunur.

Cədvəl 6 : Fitch Raitings agentliyinin uzunmüddətli və qısamüddətli dərəcələndirmə göstəriciləri

Uzunmüddətli	Qısa müddətli	İzahlar
AAA	F1+,F1	Yüksək və ən yüksək səviyyə
AA+,AA,AA-		
A+,A,A-	F2	Orta səviyyə
BBB+,BBB,BBB-	F3	Kafi və ya uyğun səviyyə
BB+,BB,BB-	B	Yüksək risk və qeyri-müəyyənlik
B+,B,B-		
CCC,CC,C	C	Yüksək risk və geri ödəməmə halı
RD	D	Geri ödənməmə ehtimalı yüksək və ya qəti
D		

Mənbə: Fitch Raitings, <https://www.fitchratings.com/site/definitions>, (18.07.2018)

Yerli mühitdə istiqraz bazarının inkişafı, investorların diqqətini cəlb etmək, bələdiyyə ərazisi daxilində iqtisadi mühitin canlanmasına dolayısıyla da yerli maliyyə sisteminə müsbət təsir etməsi öz təsdiqi tapmışdır. Əlverişli bazar mühitinin təmin edilməsi ilə yerli orqanların bu cür maliyyə alətləri ilə işləməsi, onlar vasitəsilə müəyyən təşəbbüslər irəli sürməsi yerli özünüidarə sahəsində inkişaf indikatorları sayıla bilər. Bütün bu xüsyyətləri sayəsində yerli sahədə ən qədim maliyyə təminatının artırılması üsulu kimi istiqrazlar qeyd olunur. Ölkəmizdə də bu üsulla bələdiyyə maliyyəsinin inkişafı olduqca səmərəli nəticə verə bilər.

Bələdiyyələrin statusu haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 46-cı maddəsində bələdiyyələrin bələdiyyə lotoreyaları buraxa biləcəyi qeyd olunmuşdur. Bələdiyyələr aşağıdakı məqsədlərlə qiymətli kağızlar buraxa bilər:

- Yerli büdcə formalaşdırılması;
- Yerli əhəmiyyətli mədəni, məişət və sosial problemlərin həlli;

- Alqı-satqı əməliyyatlarının həyata keçirilməsi;
- Yerli iqtisadi inkişaf proqramlarının həyata keçirilməsi.

“Qiymətli kağızlar haqqında” qanunun 1-ci maddəsinə əsasən bələdiyyələr də qiymətli kağızların emitenti sayılır. Dövlət və bələdiyyə qiymətli kağızlarının tədavülü və emissiyası müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi qaydalara uyğun şəkildə aparılır. Bələdiyyələrə bu sahədə aid edilən qanunların və normativ-hüquqi aktların tam işləmə mexanizmi təşkil edilməyib. Ölkəmizdə maliyyə sektorunun dayanıqlılığının təmin olunması və bu sahədə olan nəzarət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə ölkə başçısının bu sahədə imzaladığı müvafiq fərmanı ilə Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası yaradılmışdır. Qurum yarandığı müddətdən fəaliyyətini bazarın genişlənməsi, bu sahənin ölkədə inkişafının sürətlənməsinə çalışmışdır.

Cədvəl 7: İllər üzrə qiymətli kağızlar bazarının göstəriciləri (mln. manatla)

	2015		2016		2017		2018	
	əqdin sayı	məbləği	əqdin sayı	məbləği	əqdin sayı	məbləği	əqdin sayı	məbləği
Qiymətli kağızlar bazarı	53798	10,525	49352	14,025	88034	15,718	112061	24,554
Dövlət qiymətli kağızları	16	21	282	836	1096	6,067	1725	13,341

Mənbə: Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının statistik məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır, <https://www.fimsa.az/az/statistics> (2018)

Palatanın 2016-cı il yanvar-dekabr ayları üzrə icmal göstəricilərinə əsasən qiymətli kağızlar bazarı ötən illə müqayisədə 33% artaraq 14,026 milyard manat təşkil etmişdir. Hesabat aparılan dövr ərzində isə qiymətli kağızların ilkin bazarı 8,669 milyard manat olmuşdur. Sonrakı illərin hesabat göstəriciləri əsasında qeyd edə bilərik ki, bu artımlar davamlı olmuşdur. 2017-ci il isə 12 faizlik artımla yekunlaşaraq 15,7 milyard manat olmuşdur.

Maliyyə bazarının dayanıqlılığının təmin edilməsi, rəqabətqabiliyyətliliyinin qorunmasında önəmli rolu olan belə bir orqanın mövcudluğu, bələdiyyələrin də bu sahəyə daxil olmasını, sərbəst fəaliyyətini stimullaşdıracaq amil kimi qiymətləndirilməlidir.

Dünya ölkələrinin təcrübələrinə nəzər salsaq görürük ki, bələdiyyələrin buraxdıqları qiymətli kağızlar yerli büdcənin təşkilində əhəmiyyətli rola malikdir. İnkişaf etmiş ölkələrdə bələdiyyələrin istiqrazları bazarı, milli fond bazarının dinamik, texnoloji cəhətdən inkişaf etmiş, əməliyat miqyasına görə lazımı qədər böyük iştirakçılarından biridir.

Dünyada ən böyük bələdiyyə qiymətli kağızları bazarına sahib ölkə isə Amerika Birləşmiş Ştatlarıdır. ABŞ-da bələdiyyələr ən vacib ictimai xidmətləri yerinə yetirdikləri üçün yerli idarəetmə qurumları içərisində ən önəmli və funksional orqanlardır. Bu səbəblə də geniş səlahiyyətlər həvalə edilmiş muxtar quruluşa sahibdirlər. Ştatlar tərəfindən qurulan bələdiyyələr ştat qanunları ilə hüquqi şəxs statusu qazanır. Burada bələdiyyələr banklardan və ya bu sektorda peşəkar olan bəzi təşkilatlardan borc almaq yerinə bazara birbaşa istiqraz buraxaraq borc ala bilər. Bu istiqrazlar maliyyə qurumları, özəl şirkətlər və fərdlər tərəfindən alınır. Bələdiyyə istiqrazları özəl şirkətlər və ya dövlət tərəfindən buraxılan borclanma alətləri ilə rəqabətdə olduğundan bələdiyyələr tərəfindən ödənəcək faiz, göstərilmiş alıcıları cəzb edəcək qədər yüksək olmalıdır. ABŞ-da bələdiyyə istiqrazları ya birbaşa orqanın öz adından və ya özəl qurum vasitəçiliyi ilə braxıla bilər. İstiqraz banklarının qurulması ilə bazardan birbaşa borc ala bilməyən kiçik bələdiyyələr, muxtar quruluşa sahib olan bu bankların vergidən azad edilən istiqrazlar vasitəsi ilə borc ala bilirlər. ABŞ-ın bələdiyyə istiqrazlarının təhlilini aparakən onları beş fəqli qrupda təsnifləşdirmək olar. Bunlardan ilki istiqrazın müddətinə görə dəyərləndirilməsidir. Buna əsasən istiqrazlar qısa və uzun müddətli olaraq ayrılır. İkinci qrupda istiqrazlar istifadə məqsədinə görə qiymətləndirilir ki, onlar da ümumi borc öhdəlikləri və gəlir istiqrazları şəklində bölünür. Üçüncü fərqləndirmə kriteriyasında isə istiqrazların faiz dərəcələri diqqətə alınır. İstiqrazlar sabit və dəyişkən faizli olamaqla fərqləndirilir. Dördüncü qrupda istiqrazların vergidən azad

olunub-olunmamasına diqqət edilərək, ümumi və xüsusi məqsədli istiqrazlar şəklində ayrılır. Nəhayət sonuncu qrupda isə istiqrazların ödənmə xüsusiyyətləri önəm daşıyır. ABŞ bələdiyyələrinin istiqraz bazarı olduqca köklü və inkişaf etmiş bir bazardır. Ölkədə istiqraz buraxılmasına dair ilk qeydiyyat 1812 Nyu-York şəhərinə aid olan borc öhdəliyi istiqrazıdır. Bu vaxtdan etibarən ölkənin istiqraz bazarı böyük inkişaf yolu keçmişdir. 200 ili ötən bir müddətdə yerli özünüidarəetmə orqanlarının investisiya layihələri üçün buraxılan istiqrazlar bazarı 2018-ci ilin göstəricilərinə əsasən 3,8 trilyon dollar böyüklüyündədir.

Bələdiyyə istiqrazları sahəsində Türkiyə təcrübəsinə də nəzər yetirək. Burada istiqraz buraxılışına dair kifayət qədər geniş həcmli, böyük əhatə dairəsinə malik olan qanunvericilik sistemi mövcuddur. Müvafiq qanunlarda yerli orqanlar və digər yerli qurum və idarələr emitent olaraq göstərilmişdir. Beləliklə Türkiyə bələdiyyələrinin də özlərinə aid olan vəzifələrini yerinə yetirə bilmələri üçün istiqraz satışı vasitəsi ilə borc vəsaitləri almasında bir maneəsi yoxdur. Qanunvericilik baxımından məsələnin tənzimlənməsinə baxmayaraq ölkəmizdə olduğu kimi Türkiyə bələdiyyələri üçün də istiqraz satışı o praktikasında geniş uğurlar əldə etməmişdirlər. İstanbul və Ankara bələdiyyələri ölkədaxili bazarda istiqrazların satışına çalışsalar da tələbin azlığı səbəbiylə bu cəhdlər uğursuz olmuşdur (Güler M., Turan M., 2017, səh. 122). Bütün bunlara baxmayaraq bu sahənin inkişafı, təcrübələrin artırılması və yerli maliyyə sisteminin genişləndirilməsi məqsədilə daim yaxşılaşdırma tədbirləri görülür.

Bu sahədə ölkə üzrə uğurlu addımlar Antalya bələdiyyəsi tərəfindən atılmışdır. İstiqraz satışı üçün beynəlxalq kredit reyting agentliyi olan Fitch Raintgs-a müraciət edən Antalya bələdiyyəsi bu prosesə təxminən öncədən iki il müddətində hazırlaşması onun digər yerli idarəetmə qurumlarından fərqlənməsinə səbəb olur. Antalya bələdiyyəsinin bu qurum tərəfindən dəyərləndirilməsinin ilk mərhələsində onun maliyyə quruluşunun istiqraz satışı üçün əlverişli olduğu qeyd olunmuşdu. Qurumun hazırladığı hesabat əsasən Antalya bələdiyyəsinin beynəlxalq valyutada uzunmüddətli kredit reytingi “BB+”, qısamüddətli reytingi “B”, yerli valyutada uzunmüddətli kredit reytingi “BBB-”, qısamüddətli reytingi “F3”, ölkə üzrə

uzunmüddətli kredit reytingi “AA+”, ümumi görünüş etibarilə isə stabil olaraq qiymətləndirilmişdir. Cədvəl 6-da qeyd olunanlara əsasən bu göstəricilər investisiya üçün əlverişlidir. Fitch Raitings agentliyinin 13 iyun 2016-cı ildə yayımladığı hesabatda göstərilən məlumatlara əsasən bələdiyyə, 2015-ci ildə xərclərin azaldılması tədbirləri nəticəsində ümumi xərc göstəricilərində 12,6 faiz azalmaya nail olmuşdur. Hesabatda qeyd olunan məlumata əsasən qanunvericilik sistemində edilən dəyişikliklər əsasında bələdiyyələrə ümumi dövlət büdcəsi vergi gəlirlərindən ayrılan payların artması ilə bələdiyyələrin gəlirləri atmışdır. Belə ki, bu qanun nəticəsində mərkəzi büdcənin vergi gəlirlərindən bələdiyyə büdcələrinə ayrılan pay 2,5%-dən 4,5%-ə çatdırılmış eyni zamanda əhali sayı nəzərə alınmaqla ayrılan payların bir hissəsinin hesablanması üçün ərazi böyüklüyün də nəzərə alınmasına başlanmışdır. Bələdiyyənin 2014-cü ilə nisbətə 2015-ci il üçün 33% həcmində fəaliyyət gəlirləri, eyni zamanda 37,9% həcmində qazancı açıqlanmışdı. Lakin daha sonra 19 avqust 2016-cı ildə Türkiyənin ümumi göstəricilərində aşağı istiqamətli dəyişikliklər səbəbilə Antalya bələdiyyəsinin reyting göstəricilərini mənfi olaraq dəyişdirdi. Yerli özünüidarəetmələrə mərkəzi idarəetmə ilə bağlı maliyyə dəyişikliklərinin, ölkənin ümumi makroiqtisadi göstəriciləri və sosial-iqtisadi şəraitin birbaşa təsir etməsinə diqqət çəkən qurum yekunda yerli valyutada bələdiyyənin uzunmüddətli kredit reytingini “BB+”, qısamüddətli reytingini isə aşağı salaraq “B” olaraq dəyişdirdi. Bu isə yerli valyutada uzunmüddətli reytingin investisiya etmək üçün olan lazımı səviyyədən aşağı olması deməkdir.

Ümumilikdə bələdiyyə istiqrazları buraxılması ölkəmizdə olduğu kimi Türkiyədə də tam həllini tapmayıb. Bu sahədə kifayət qədər qanunvericilik aktları olmasına rəğmən ölkə bazarının tam hazır olmaması, iqtisadi dəyişikliklərə olan həssaslıq və eyni zamanda geri ödəmə zamanı yarana biləcək problemlər prosesin gedişatını ləngidən amillərdəndir. İstiqrazların satışı məsələsinə daha çox marağı olanlar isə şəhər bələdiyyələridir. Onların vaxtaşırı istiqraz satışını gerçəkləşdirmək məqsədilə kredit reyting agentliklərinə müraciət etməsi, maliyyə təminatı məsələsinin həlli yönündə atdıqları davamlı addımlar gələcəkdə geniş bələdiyyə istiqraz bazarının yaranmasına olan ümidləri artırır. Ölkəmizdə də bələdiyyə

istiqrazlarının reallaşmasının praktik həllinin təşkili üçün genişmiqyaslı tədbirlər planının icrasına ehtiyac vardır.

Hazırda yerli özünüidarəetmə orqanlarının maliyyəsinin formalaşmasında əsas rolu oynayan gəlir mənbəyi kimi vergi gəlirlərindən ayrılan paylardır. Xüsusilə inkişaf etmiş ölkələr başda olmaqla bir çox dövlət yerli orqanların maliyyə təminatının artırılması məqsədilə bu mənbədən istifadə edir.

İngiltərədə yerli orqanlara edilən dövlət yardımları ümumi və xüsusi məqsədli yardımlar olaraq iki hissəyə ayrılır və onların yerli özünüidarələrin gəlirləri içərisindəki payı olduqca yüksəkdir. Yerli qurumlar mərkəzin ümumi məqsədli yardımlarından 35%, xüsusi məqsədli yardımlarından isə təxminən 25% olmaqla, ümumi gəlirlərinin 60%-i həcmində vəsait əldə edirlər.

Fransada isə mərkəz tərəfindən bələdiyyələrə edilən yardımların məbləği, bələdiyyə gəlirlərinin təxminən üçdə birini təşkil edir. Bu yardımların bir qismi qanuni paylar şəklində reallaşarkən, digər hissəsi isə müəyyən layihələrin icrası məqsədilə bələdiyyələrə ayrılır. İtaliyada mərkəz tərəfindən edilən yardımlar yerli orqanların vergi gəlirlərindən sonrakı ən önəmli gəlir mənbələridir (Akce Talip, 2014, səh. 37).

Ümumilikdə yerli özünüidarəetmə orqanlarına edilən maliyyə yardımlarının onların müstəqilliyini məhdudlaşdırdığı düşünülür. Lakin bu məhdudlaşdırıcı təsir dərəcəsi yardımın növünə bağlı olaraq dəyişə bilər. Məsələn, təşkilatlararası yardımlarda, gəlir paylaşımı tənzimləmələri nəticəsində əldə edilən vəsaitlər (vergilərdən paylar) maliyyə müstəqilliyini daha az məhdudlaşdırır. Bunun qarşılığında ümumi məqsədli heç bir şərtsiz verilən yardımlar əvvəldə qeyd etdiklərimizə nəzərən maliyyə müstəqilliyini daha məhdudlaşdırıcı, məqsədli yardımlar isə bunlar arasında ən məhdudlaşdırıcı gəlir növləri olaraq ifadə edilə bilər (Ulusoy A., Akdemir T., 2009, səh. 265).

Beləliklə hər nə qədər dövlət yardımlarının bələdiyyə müstəqilliyini məhdudlaşdırması fikri müdafiə olunsada göründüyü kimi bu orqanların fəaliyyətinə dövlət dəstəyinin böyük əhəmiyyəti və təkanverici qüvvəsi olması inkişaf etmiş və bu sahədə olduqca qədim ənənələrə malik olan ölkələr tərəfindən də

qəbul edilib. Bu səbəbdən də yardımların edilmə şəklinin çox diqqətlə seçilməsi olduqca vacib faktordur.

ABŞ-da yerli orqanların çox geniş xidmət sferası olduğundan həm dövlət həm də ştatlar yerli özünüidarələrə böyük miqdarda yardım edirlər. Tam olaraq dəqiqləşdirilmiş bir rəqəm göstərilməməklə birlikdə dövlət yardımlarının üçdə biri şatlara, üçdə ikisi isə yerli orqanlara təhvil verilir. Yerli qurumlara edilən yardımlar onların gəlirlərinin 25%-ini təşkil edir (Akce Talip, 2014, səh. 45).

Almaniyada isə məhəlli idarələrə edilən dövlət yardımları iki şəkildə reallaşdırılır. Birincisi yerli orqanlar arasındakı sosial-iqtisadi qeryi-bərabərlikləri aradan qaldırmaq məqsədilə müəyyənləşdirilmiş ölçülər səviyyəsində edilən məqsədli yardırlardır. İkincisi isə şərtsiz, ümumi yardımlardır və ümumilikdə bütün bu yardımların yerli qurumların gəlirləri içərisindəki payları isə 30-35% arasındadır (Akce Talip, 2014, səh. 33).

Bütün qeyd olunanları eləcə də əvvəlki fəsildə dövlət büdcəsinin vergi gəlirlərinin həcmi barədə təqdim olunan məlumatları da nəzərə alaraq ölkəmizdə belə bir sistemin tətbiqinin olduqca səmərəli olacağını söyləmək olar. Bütün yerli xidmət istehlakçılarının dövlət büdcəsinə ödədikləri vergilərdən, bu xidmətlərin icraçıları olan yerli özünüidarə orqanlarına payların ayrılması ilə daha effektiv, məhsuldar, davamlı xidmətin reallaşmasına təkan vermək mümkündür. Eyni zamanda tədqiqatda təklif edilən digər əlavə maliyyə mənbələri arasında ən tez həyata keçirilə bilən variant da məhz vergi gəlirlərindən payların ayrılmasıdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Ölkəmizdə bələdiyyə orqanları, uzun illər tətbiq edilən mərkəzləşmə siyasətinin ləğv olunmasının sonunda yaranmışdır. Yaxın keçmiş etibarilə həddən artıq mərkəzləşmə və totalitar idarəetmə üsulunun tətbiqi xarakterikdir. Bu mənada tamamilə qərb ənənələrinə əsaslanan yerli özünüidarəetmə sistemi mövcud olmamışdır. Bu bir çox postsovet ölkələri üçün xarakterikdir.

Beləliklə yarandığı ilk illərdə cəmiyyətimiz üçün kifayət qədər yeni, fərqli qurumlar idi. Hazırda isə ölkəmizdə bələdiyyələr 20 illik tarixə sahibdirlər. Lakin müəyyən dərəcədə əvvəldə qeyd olunan xüsusiyyətlərin də təsiri ilə bələdiyyələr şəhərlərin, kəndlərin ümumilikdə səlahiyyətləri daxilindəki ərazilərin idarə edilməsi, xidmətlərin həyata keçirilməsində kifayət qədər təsirli, səmərəli fəaliyyət göstərə bilmirlər. Başqa sözlə bələdiyyəçilik sistemi hələ də tam olaraq inkişaf etməmişdir.

Yerli özünüidarələr bir yandan inkişaf etməyə çalışmaqla yanaşı, digər yandan bir çox təşkilati problemlərlə də qarşı-qarşıya qalırlar. Bu baxımdan ölkə bələdiyyələrinin əsas problemi maliyyə resurslarının çatışmazlığı və təcrübəsizliklə yanaşı, praktikada səmərəsiz fəaliyyət və vətəndaşlara lazımi səviyyədə yerli xidmətlər təmin edə bilməmələridir.

Bütün bunlar yekunda bələdiyyələrin cəmiyyət içərisində fəaliyyətsiz qurumlar olaraq başa düşülməsinə səbəb olur. Bu mənada yerli orqanların əsas problemləri kimi zəif təşkilatlanma, təcrübə və bu sahədə idarəetmə ənənələrin əskikliyi, maliyyə çatışmazlığı, kifayət qədər yerli xidmət yarada bilməmək, vətəndaşların lazımi dəstəyini qazana bilməmək yaxud onlarla əlaqələrin aşağı səviyyəli olması, yerli müstəqillik, mərkəzi icra hakimiyyəti ilə yerli özünüidarə orqanları arasında səlahiyyətlərin paylaşılması sahəsində qanuni sərhədlərin dəqiqləşdirilməməsi, bələdiyyə başçılarının və məclislərinin təcrübəsizliyi və zəif fəaliyyəti, fiziki imkanlarının eləcə də texniki vəsaitlərin çatışmazlığı şəklində ifadə edilə bilər.

Yekun olaraq ölkədə bələdiyyələrin əsas problemlərini yuxarıda maddələr şəklində verilən başlıqlar çərçivəsində analiz etmək mümkündür. Şübhəsiz ki, mövcud problemlərin öhdəsindən gəlmək üçün başlıca olaraq dövlətin yerli

orqanlara dəstəyinin artırılması eyni zamanda qanuni tənzimləmələrin nəzərdə tutduğu maliyyə və inzibati müstəqilliyin praktikada reallaşdırılması lazımdır. Çünki yerli özünüidarəetmə orqaları maliyyə və inzibati mənada müəyyən bir müstəqilliyə sahib olaraq, yerli həyatda oynadıqları rol və təqdim etdikləri xidmətlərlə əhalinin gündəlik həyatında vacib mövqə əldə edə bilməsələr müvəffəqiyyətli olmaları mümkün deyil.

Bələdiyyə sisteminin inkişafı üçün, göstərilənlərdən əlavə olaraq yerli əhəmiyyətli fəaliyyətlərin icrasında iştirak edən icra hakimiyyəti orqanlarının ləğvini və daha kiçik qurumlara çevrilməsini təklif etmək olar. Belə ki, bu tipli orqanlar müasir, beynəlxalq yerli özünüidarə sistemində mövcud deyildir, onlar yerli səlahiyyətlərin bölünməsinə, xidmətlərin bir əsas yerli orqan tərəfindən icrası ilə səmərəliliyin əldə edilməsinə mane olur.

Həmçinin bu qurumların mövcudluğu ölkəmizdə yerli idarəetmə sferasında bələdiyyəçilik ənənələrinin tam şəkildə mənimsəlinməsinə mane olur, bir baxımdan bələdiyyələr onların kölgəsində qalır. Bu səbəbdən də icra hakimiyyəti orqanlarının ləğv edilməsi ilə onlara aid edilən səlahiyyətlərin, maddi-texniki vəsaitlərin müvafiq bələdiyyələrə təhvil verilməsi güclü bələdiyyə strukturunun tərəqqisi üçün ən effektiv islahat olacaqdır.

Bu tədbirlərlə eyni zamanda yerli özünüidarəetmə sahəsində peşəkar, ixtisaslı kadr təminatı məsələlərinin həlli təmin edilməlidir çünki, bələdiyyə fəaliyyətinin prinsiplərini, öz səlahiyyətlərini, vəzifə məsuliyyətini tam olaraq bilməyən, anlamayan işçi heyətlə bu sahədə aparılacaq islahatlar, yaxşılaşdırma tədbirləri gözlənilən nəticəni verməyəcəkdir.

Ölkəmiz hazırda Cənubi Qafqaz və Xəzər hövzəsi ölkələri arasında sürətlə inkişaf edir, müasirləşir. Buların reallaşması istiqamətində tədbirlər isə mərkəzi idarəetmə orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Bu mənada milli inkişaf bərabər yerli və regional inkişaf və infrastruktur fəaliyyətləri də böyük ölçüdə mərkəz tərəfindən reallaşdırılır. Davamlı olaraq ölkədə yaşanan sürətli sosial-iqtisadi inkişafa paralel olaraq şəhər və qəsəbələrdə yerli idarəetmə qurumları olan bələdiyyələrin fəaliyyətinə olan ehtiyac durmadan artmaqdadır. Beləliklə əhalinin

gündəlik həyatında daha təsirli bir bələdiyyə sisteminin təşkil edilməsi üçün mərkəzi idarəetmə orqanlarının başçılığı ilə proqramların hazırlanması olduqca əhəmiyyətlidir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. “Bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarət haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu, Bakı 2003
2. “Bələdiyyə maliyyəsinin əsasları haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu, Bakı 1999
3. “Bələdiyyələrin mülkiyyətinə əmlakın verilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu, Bakı 1999
4. “Bələdiyyələrin statusu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu, Bakı 1999
5. Bağırov D.A.(redaktor), (2006), “Dövlət və bələdiyyə maliyyəsinin problemləri”, Bakı, “Təhsil”.- 432 səh.
6. BİNA QHT Alyansı, (2011), Azərbaycanda Bələdiyyə İnstitutunun təşkili və fəaliyyətinin Avropa Xartiyasının prinsip və tələblərinə uyğunluğunun qiymətləndirilməsi üzrə monitoring hesabatı, Bakı, 52 səh.
7. Dövlət Statistika Komitəsi, Bələdiyyə Orqanının Büdcəsinin İcrasına Dair statistik bülletenlər, 2015-2017
8. Xuduqoğlu Ş. (2007), Bələdiyyələr haqqında sənədlər toplusu: 2007-ci ilin sentyabrına qədər olan əlavə və dəyişikliklərlə, Bakı, “Qanun”, 620 səh.
9. İbrahimov İ.(2018), “Bələdiyyə idarəçiliyi”, Bakı, “Təbib”, 384 səh.
10. İbadoğlu Q., Mehtiyev A., Ağayev R.(2004), “Bələdiyyə büdcəsini necə təhlil etməli?”, Bakı, “Ekspert”, 150 səh.
11. İsmayılova A.A.(2008), “Azərbaycan Respublikasında bələdiyyələrin formalaşmasının sosial-iqtisadi problemləri (*monoqrafiya*)”, Bakı, “Elm”, 250 səh.
12. Qaralov Z., Hüseynzadə S., Əliyev Ş.(2002), “Azərbaycan Respublikasında bələdiyyələrin hüquqi bazası: qanunlar, fərmanlar, sərəncamlar, əsasnamələr”, Bakı, “Pedaqogika”, 248 səh.
13. Səlimzadə M. (2010), “Yerli özünüidarəetmə hakimiyyətinin əsasları: nəzəri və praktik məsələlər (*monoqrafiya*)”, Bakı, “Elm və təhsil”, 384 səh.
14. Səlimzadə M., Xəlilov Q. (2010), “Yerli özünüidarəetmə: anlayış, təcrübə, əməkdaşlıq, hüquqi əsaslar”, Bakı, “Elm və təhsil”, 132 səh.
15. Şahbazov Kamil (redaktor), (2011), “Dövlət və bələdiyyə idarəçiliyi”, Bakı, “İqtisad Universiteti”, 440 səh.
16. “Yerli özünüidarə haqqında Avropa Xartiyası” 15 Oktyabr 1985; Azərbaycan 28 Yanvar 2002-ci il

Xarici dildə

1. Macintosh Ann, Whyte Angus, “Towards an evaluation framework for eParticipation”, Transforming government: people, process and policy, 2008, vol. 1, 16-30 p.
2. Owens J., Panella G.(1991), “Local government in an international perspective”. Printed in Netherlands, North-Holland publisher, 264 p.

1. Ökmen U., Çağatay U., Görmez A.B.(2013), Yerel ve bölgesel kalkınma, Ankara. Orion yayın evi, 263 s.
2. Güler M.(redaktor), Turan M.(redaktor), (2017), Belediyelerin geleceği ve yeni yaklaşımlar, İstanbul. Şan ofset, 560 s.
3. Şengül R.(2010), Yerel yönetimler, Kocaeli. Umuttepe yayınları, 294 s.
4. Ökmen M., Elma F.(2013), Türk dünyasında yerel yönetimler, İstanbul. İMAK ofset, 198 s.
5. Berk Ahmet, “İller bankası ve yerel yönetimler”, Sayıştay dergisi, sayı 48, 2003, 75-92 s.
6. Ulusoy Ahmet, Akdemir Tekin, “Yerel yönetimler ve mali özerklik:Türkiye ve OECD ülkelerinin karşılaştırmalı analizi”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü dergisi, sayı 21, 2009, 259-287 s.
7. Egeli Haluk, Diril Funda, “Türkiyede yerel yönetimlerde mali özerklik ve vergilendirme yetkisi”, Sayıştay dergisi, sayı 84, 2012, 25-44 s.
8. Karabulut Niyazi, Bayrakçı Erdal, “Yerelde demokrasi ve e-katılım”, Turkish studies: economics, finance, politics, vol. 14, 2019, p. 71-94
9. Akce Talip, “Türkiyede genel bütçe vergi gelirlerinden belediyelere ayrılan payların analizi”, Sayıştay Dergisi, sayı 94, 2014, 29-51 s.
10. Gümüş Mustafa, Yereli Ahmet Burçin, “Yerel yönetimlerin finansmanında yerel yönetim bankacılığı uygulaması,İller bankası örneği ve Türkiye için öneriler”, Sosyoekonomi dergisi, sayı 24, 2016, 209-234 s.
11. Amirov Zahid, (2006), “Azerbaycanda belediyeleşme süreci: problemler ve çözüm yolları”, T.C. Ankara Üniversitesi, Ankara, 396 s.
12. Ardıç Makbule Nergiz, (2006), “Social policy in the urban context: contemporary Turkish local governments on the way to the European Union”, T.C. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 151 p.
13. Karanuh Zeynep Damla, (2018), “Yerel yönetimlerde katılım ve kent konseyleri”, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 108 s.
14. Atılğan Bekir, (2016), “Yerel yönetim birliklerinin yeniden yapılandırılması üzerine bir çözümleme”, Ankara Üniversitesi, Ankara, 368 s.
15. Arslan Ahmet, (2016), “Yerel yönetimlerde iyi yönetim aracı olarak katılımcı bütçeleme: Belediyeler için bir model önerisi”, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa, 275 s.

İnternet resursları

1. <http://www.e-qanun.az/>
2. <https://www.fimsa.az/az/statistics>
3. <https://www.stat.gov.az/source/finance/>
4. <http://www.taxes.gov.az/modul.php?name=statistika>
5. <http://belediyye.az/resulzade/>
6. <http://belediyye.info/new/content/ikt-ve-belediyyeler/>
7. <http://antalya.bel.tr/haberler/fitch-mali-ve-finansal-basariyi-tescilledi>
8. www.mevzuat.gov.tr
9. <http://www.tbb.gov.tr/basin-ve-yayin/yayinlar/kitap/>
10. http://www.tdbb.org.tr/?page_id=4001&lang=tr

11. <https://www.irs.gov/tax-professionals/government-sites>
12. <https://www.fitchratings.com/site/definitions>
13. <https://www.usa.gov/grants#item-214175>
14. <https://www.reuters.com/article/us-usa-fed-municipals/u-s-muni-bond-market-rises-to-3-853-trillion-in-second-quarter-fed-idUSKCN1M02LG>
15. <https://www.usa.gov/benefits#item-211654>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Bələdiyyə və dövlət büdcəsi gəlirləri və xərclərinin müqayisəsi (mln manatla).....	18
Cədvəl 2: Dövlət büdcəsindən bələdiyyə büdcələrinə ayrılan dotasiyalar (mln manatla).....	31
Cədvəl 3: Bələdiyyə büdcələrinin gəlirləri.....	36
Cədvəl 4: Dövlət və bələdiyyə büdcəsi gəlir və xərcləri 2015-2017 (mln manatla).....	42
Cədvəl 5: İlbank A.Ş.-nin GZİT təhlili.....	59
Cədvəl 6: Fitch Raitings agentliyinin uzunmüddətli və qısamüddətli dərəcələndirmə göstəriciləri.....	61
Cədvəl 7: İllər üzrə qiymətli kağızlar bazarının göstəriciləri (mln manatla).....	62

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: Bələdiyyə gəlirlərinin 2017-ci il üzrə paylanması (%-lə).....	37
Qrafik 2: Bələdiyyələrin 2017-ci ildə qeyri-vergi gəlirlərinin ayrı-ayrı maddələr üzrə paylanması (min manatla).....	38
Qrafik 3: 2017-ci il üzrə bələdiyyə vergi gəlirlərinin ayrı-ayrı növlər üzrə paylanması (min manatla).....	39
Qrafik 4: Dövlət və vergi gəlirlərinin illər üzrə paylanması (mln manatla).....	40
Qrafik 5: Bələdiyyə xərclərinin iqtisadi təsnifatı.....	45
Qrafik 6: Bələdiyyə xərclərinin ayrı-ayrı maddələri əsasında 2017-ci il üzrə paylanması (min manat).....	47
Qrafik 7: Yerli büdcə layihəsinin proqnozlaşdırılması.....	51